

проф. І. Огієнко

„Рідне писання.“

107.

Проф. Іван Огієнко,

Ректор Кам'янець-Подільського Державного
Українського Університету.

„РІДНЕ ПИСАННЯ“

УКРАЇНЬКА ГРАМАТИКА.

ЧАСТИНА ДРУГА.

Основи вкраїнського правопису.

Підручник для другого й третього року навчання в
народніх школах та для підготовчого й першого
класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти
для вжитку в школах.

Видання 2-е, перероблене й доповнене.

Видавництво Книгарні Є, ЧЕРЕПІВСЬКОГО.
Київ, вулиця Фундуклія, № 4.
1918.

До вчителя.

Складаючи свою граматику для народної школи, я перш над усе пильнував, аби дати таку книжку, щоб вона була більше до читання дітям та до практичної їм роботи по вивченню рідної мови і щоб в неї дітям було як найменше завчати. Я дбав, аби кожний урок вести так, щоб висновок приходив сам собою і щоб мої висновки були дітям тільки на повторення.

Кожний урок по моїй граматиці складається з таких частин.

1. Спочатку я подаю той матеріал, що на основі його вчитель веде уроки; це або ціле оповідання—його читають з дітьми, аналізують, потрібні місця виписують на дошку і роблять певні висновки; або це коротенькі приклади,—їх краще зовсім переносити на дошку. Про цілі оповідання я дбав, аби вони були корисними дітям; по змісту всі вони вкупі в ч. I та II—маленький курс українознавства.

2. За прикладами я скрізь подаю дрібненьким шрифтом питання до уроку. Ці питання я часто подаю не для учнів, а більше про самого вчителя,—це план його уроку, тут показано, що повинно зробити з поданим матеріалом; питаннями цими я нагадую все те, про що варто побалакати з дітьми; для учнів,—це план пригадати уроку.

3. Коли урок уже вивчений, коли діти самі зробили потрібний висновок, тоді тим, що не можуть відразу добре запам'ятати, що вони вчили в класі, я подаю свої висновки,—їх читають діти вдома тільки для повторення; що надруковано чорним шрифтом, повинно завчати кріпше і більше.

4. І на останку йдуть задачі. Більшу частину задач я призначаю на добре вивчення основ українського правопису: решту задач я призначаю на те, аби більше збагнути самий процес життя мови,—тут учитель веде розмову з дітьми і приводить їх до потрібних висновків. Всі подані задачі пророблюються більше в школі, менше вдома. Нагадую, що по задачах в мене йде більше і ґрунтовніше вивчення нашої мови, тим-то нехтувати цими задачами ні в якому разі не слід.

Вкупі з навчанням основ нашого правопису, я навчаю передавати думки свої словом й на папері. До цього я подаю малюнки й задачі складати маленькі оповіданнячка. Пильнуйте, щоб дитячі оповідання були відразу цілими й закінченими, по змозі гарненькими й по змісту й по формі.

06 52118/2-2ур ID
10
Проф. Іван Огієнко,

Ректор Кам'янець-Подільського Державного
Українського Університету.

„РІДНЕ ПИСАННЯ“

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА.

ЧАСТИНА ДРУГА

Основи українського правопису.

~~657748~~

Підручник для другого й третього року навчання в
народних школах та для підготовчого й першого
класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти
для вжитку в школах.

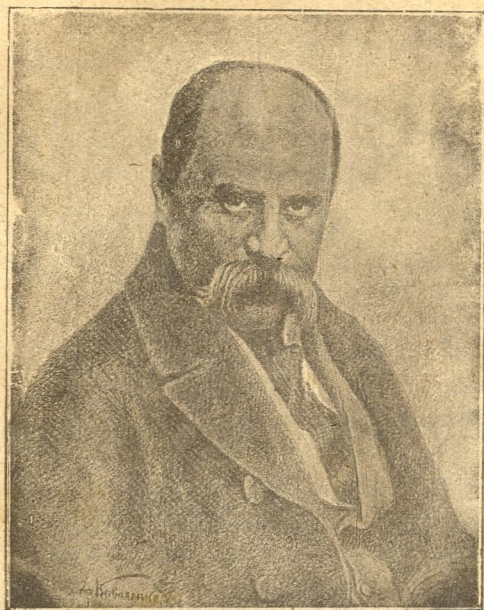
Видання 2-е, перероблене й доповнене.

Видавництво Книгарні Є. ЧЕРЕПІВСЬКОГО.

Київ, вулиця Фундуклія, № 4.

1918.

Тарас Григоровичъ Шевченко.

1814—1861.

Учітєся брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому навчаїтєсь,
Й свого не цураїтєсь.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4308

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
52071

1. Як живе мова.

Бесіда.

Роли ми глянемо навкруги себе, ми запри-
мітимемо, що все росте, все живе. Родиться
людина, росте й помірає; ми скрізь бачимо малих ді-
тей, дорослих людей і старих дідів. Родиться рослина,
росте, цвіте, потім сохне й зникає. Живуть і пташки;
навіть каміння живе: воно зароджується, збільшується
й зникає.

Так само живе й мова наша: вона теж зароджу-
ється, росте, цвіте й потроху зникає. Між життям лю-
дини й життям нашої мови нема великої відміни,—
тільки мова живе незмірно довше від людини.

Люде живуть семнями, семні гуртуються в села, з
сіл складаються губернії, а з губерній держава. Так
само живе й мова: із звуків складається слово, з слів
складається речення або думка, а з думок—оповідач-
ня, а зі всього—мова.

Давно-давно колись люде балакали не так, як
ось тепер ми балакаємо. З плином віків мова невин-
но змінюється, і буває, що змінюється дуже багато.
Слова ростуть і потроху зникають, замість одних слів
вирастають другі.

Скажемо, було колись у нас слово *пиро* і значило
воно *пшениця*; слово це жило й колосилося, але зго-
дом помалу зникло. Проте від цього слова *пиро* піп-
ли інші слова, і вони живуть ще й досі: *пиріг*—пер-
ше значило пшенишний хліб, *пир*, *пирувати*—перше
значило їсти пироги. Але згодом зникли й слова *пир*,
пирувати—замість їх пішли слова *бесіда*, *бесідувати*.

Задача 1. Роспитайте у своїх дідів, чи тепер так само балакають, як балакали за їх молодости.

Задача 2. Запишіть всі нові слова, що про їх до війни ви нічого не знали.

Задача 3. Якими були колись шиплячі звуки ж, ч, ш, щ і якими стали тепер? (див. частину I Граматики, § 23).

2. Мова ділиться на говірки.

Бесіда.

Не скрізь однаково балакають. Коли ми прислухаємось, як балакають на Полтавщині, на Київщині, або на Поділлі, то почуємо, що скрізь балакають не однаково. Буває навіть, що одне село балакає трохи відмінно від другого. А то ще буває й так, що в самому селі балакають не однаково: старі люди говорять постарому, а молоді, що побували в містах на заробітках, говорять вже йнакше.

Давно колись всі люди балакали одною мовою; але згодом, коли людей стало більше і коли вони розійшлися по всяких сторогах, почала мінитися мова і потроху вона розпалася на говірки. **Говірка**—це та мова, якою балакає якась невелика округа.

Задача 4. Чи не знаєте ви таких слів, що їх не кажуть в вашому селі, а кажуть в сусідніх селах?

Задача 5. На Україні в одних місцях кажуть люди, в других—люде, кажуть зілля росте і зілле росте, ніж і ніж, кислий і кіслий, білший і більший, завше і завжди, тільки, тілько і тилько, оддав і віддав, зима і зіма, один, їден і оден; як ці слова у вас кажуть? Чи можна і чи треба в книжках писати непременно такою мовою, як у вас балакають?

Село Шепеляве.

Бесіда.

Вив собі в одному селі хлопчик і звали його Василем. Пройдисвіт з його був на всю округу: усім селом верховодив. А до того й розумний

був Василь, хоч на старшину станови! Усі діти в селі так і ліпли до його, як мухи до меду, і він завжди ними крутив, наче тобі справді сотник. Що робив Василь, те саме робили й всі діти.

Але Василь був шепелявий,—не міг прорізно вимовляти шиплячих звуків. Перше над ним зза цього сміялися і прозвали Шепелявим, але він хутко оговтався і почав сам глузувати з тих, що не балакали так, як він. Діти потроху переймали його мову, а згодом і зовсім звикли шепеляти. А як повирóстали, то багато з їх так і не відстали від своєї звички.

Пішли потім в селі другі діти і з їх уже багато шепеляло, а де-далі ставало таких все більше. От зза цього село й прозвали Шепелявим.

Чи не знаєте ви семні, щоб всі шепеляли, або якомсь інше прорізно балакали? Чи не знаєте семні, щоб балакали трохи відмінно від всього села? Як балакають у вас в селі заїзжі люди? Чи одна людина може трохи відмінити мову всього села? Чи однаково балакають старі баби й парубки? Чи однаково балакають письменні й неписьменні люди? Як балакають у вас люди, що служили в місті? Як балакають ті, що в салдатах побували?

3. Грамáтика й правóпис.

Бесіда.

Людина має дві природі: тіло й душу. Так само й слово має дві природі: розуміння або тяму—це душа слова, і написання слова буквами—це його тіло, його одіж.

Як росте людина, не зважаючи на одіж, так росте й слово, не зважаючи на те, як його пишуть.

Одіж шийють по людині, такъ само й слово пишуть по його вимові звуками.

Звуки — це душа слова, букви—це його тіло або одіж.

І як людина виростає з своєї одежі, так виростає й слово з своїх букв,—вони стають тісними для його.

Тому-то буває, що ми пишемо одне, а вимовляємо друге, бо написання слова завжди шкутитьгає позад вимови його; пишемо хитається, а вимовляємо хитається.

Наука, що розказує про життя нашої мови, зветься **граматикою**.

Частина граматики, що навчає добре (або правильно) писати, зветься **правобисм**.

Правобис навчає тільки про одіж слова, щоб-то про те, як доладу писати слово буквами.

В цій книжці ми вчитимемо більше про самий правобис, і тільки трохи граматики.

Задача 6. Ми пишемо: питається, **дзюба**, **світ**, **земля**, а як ми слова ці вимовляємо?

Задача 7. Придивіться добре до цього малюнку і напишіть оповіданнячко: *Рибак*.

Рибак.

Кого звать рибакон або рибалкою? Коли вранці встає рибалка? Що робить він вранці? Яки човни в рибаків? Що звечора роблять рибалки? Перелічіть усі знаряддя рибальчі, чим він рибу ловить і що йому потрібне. Чи багато риби збирають рибакон? Де вони дівають свою рибу? Чи добре життя рибальче?

*Рибак рибака бачить здалекѣ. Сміялася верша з болота;
коли гляне,—аж і сама в болоті. Сміється верша з сака, бо
й сама така. У рибного ловця недовгі рукавця. Удка мокне,
и рибка сохне. Сам Бог з рибалок апостоли вчинив. Рибу
їж, та рибалку не з'їж.*

4. Непрорізні приголосні звуки *).

Тарас Шевченко.

Тарас Шевченко народився 25-го лютого року 1814 в селі Мюринцях Звенигородського повіту на Київщині. Зріс він в дуже бідній селянській семні. Всі молоді роки свої Тарас збідував козачком у свого пана, де зазнав багато горя та лиха. Але ж Шевченко мав великий талан до малювання і пан віддав його в науку. Добрі люде змилувалися й купили Шевченка з кріпацтва, і він став найкращим українським письменником. Помер Шевченко 26 лютого 1861 р.

Чи однаково вимовляються приголосні звуки? Коли приголосний вимовляється прорізно? Коли він вимовляється непрорізно? Як поділяються приголосні? Як пізнати непрорізний звук? Як часом вимовляють слова: але ж, віддав, кріпацтво? Про дзвінкі й тихі (або глухі) звуки див. Граматика ч. I § 18, дивись там й малюнки.

Приголосні звуки вимовляються не однаково голосно, тому вони діляться на **дзвінкі** та **тихі**. Кожний дзвінкий звук має свій тихий:

Дзвінкі: б, г, ґ, д, ж, з, дз, дж.

Тихі: п, х, к, т, ш, с, ц, ч.

Приголосний звук вимовляється прорізно тільки перед голоснім. Коли ж в слові збігаються поруч два приголосних, то перший з них вимовляється часом непрорізно, неясно: він стає дзвін-

*) Приголосні звуки вимовляються непрорізно по Україні тільки де не-де, тому цю статтю можна й проминути, коли у вас їх вимовляють завжди прорізно, або тільки трохи ознайомити з нею дітей.

ким перед дзвінким і тихим перед тихим. Приклад: вели^кдень, кни^жка, про^сьба часом вимовляють: вели^гдень, кни^шка, про^зьба.

Щоб знати, як писати непрорізний приголосний звук, треба слово змінити так, щоб за непрорізним звуком став голосний звук, тоді стане ясно, що писати: кни^жка—кни^жок, про^сьба—про^сити.

Задача 8. Спішіть оце і зазначте крапкою дзвінку приголосну знизу, а тиху зверху її.

Слава Вкраїні!

*Слава Вкраїні, любій отчині, слава
до віку однині! За волю Вкраїни, за
її права не страшні кайдани, солодка
тюрма.*

Задача 9. Спішіть оці слова з тим звуком, який потрібно; потрібний звук стоїть зверху, а знизу показано, як він вимовляється, але не пишеться.

Ні^ж_шка, соло^д_ткий, сла^б_пкий, ду^ж_шчий, мо^л_тний, у са^д_тку, в стру^ж_шках, бли^з_ський, горо^б_пці, ло^ж_шка, ле^г_хкий, ря^б_пко, у зати^ж_шку, гри^з_сти, сні^г_х, ні^г_х, ни^ж_шком, га^д_тка, кла^д_тка, порі^г_х, сусі^д_тка, шви^д_тко, ри^б_пка, ря^д_тком. Брат собі рад, а сестра собі несла.

Задача 10. Ці ж самі слова спішіть так, щоб після непрорізного звука стояв голосний, так: ні^жска—ні^жсок, солодкий—солоду.

Задача 11. Голосний звук керує всім складом і робить прорізним той приголосний, що стоїть перед ним. З чим би

це можна порівняти? (див. задачі № 62, 63, і 64 часті I Граматики).

5. Чи писати І чи И?

Ірийшов Прокіп, кипить окріп, а без Прокопа не кипити окропу. Спасівка—ласівка, а Петрівка—голодівка. Коли не пиріг, то й не пиро-жися. Пирога не діждуся, дайте хліба. Їхав чумак по сіль, а вернувся без соли. Рік не вік. В нужді день роком стає.

Тхір—тхо-ра, хвіст—хво-ста, ріг—ро-га, слів—сло-во, рід—ро-ду, плід—пло-ду.

Ніс—не-сла, вів—ве-ла, багато сіл—се-ло.

Що таке відкритий та закритий склад? Чи може бути **о** або **е** в закритому складі? В що переходить в нашій мові дуже часто **о**? В що переходить **е**? Як часто вимовляється **і** і за який звук його можна прийняти? Як довідатися, чи писати **і** чи **и**?

Склад зветься **відкритим**, коли кінчиться на голосний звук, і **закритим**, коли кінчиться на приголосний звук.

Закриті склади: тхір, хвіст, ріг; відкриті: тхо-ра, хво-ста, ро-га.

Звуки **О** та **Е** в закритому складі переходять в **І**: рід—ро-ду, ніс—но-са, піч—пе-чі, се-ло—сіл. Це найбільша ознака української мови.

Коли ми не знаємо, чи писати **І** чи **И**, то треба змінювати слово: як-що замість цього непрорізного звуку стає **О** або **Е**, то треба писати **І**: сіль—соли, віл—вола, ріг—рога, ніж—ножа, н'с—несла, вів—вела; так само: Київ—Киева, корінь—кореня.

Задача 12. Полінійте ось так свого єшитка і впишіть по рядках 20 прикладів.

Коли звуки **о** або **е** переходять в **і**.

Відкритий склад.	Закритий склад.	Відкритий склад.	Закритий склад.
Пишемо о, е .	Пишемо і .	Пишемо о, е .	Пишемо і .
Со-ли	сі-ль.	Во-ла	ві-л.
Не-су	ні-с.	Пе-гу	пі-г.

Задача 13. Ось в цих словах змінюйте відкритий склад на закритий і списуйте так: Рога—ріг.

Рога, пону, несла, гроші, коня, пече, несе, року, хвоста, село, веду, лежу, кота, стола, носа, ночі, рова, роду, рою, лою, моя, гною, воювати.

Задача 14. Полінійте оттак свого шитка і вишийте по рядках оці слова: піп, піл, ніс, Біг, ріг, сіль, віл, ніж, рік, рід, пиріг, вів.

Коли писати **і**.

Коли при зміні слова стає о , треба писати і .			
Пишемо і .	Бо і переходить в о .	Пишемо і .	Бо і переходить в о .
Закритий склад.	Відкритий склад.	Закритий склад.	Відкритий склад.
Піп	попа	Рів	рова.

Задача 15. Спишіть оцю колядку і підкресліть **і** або **о**, що переходить в **і**.

Колядка.

Бігла теличка
 Та з бережничка
 Та в дядьків двір.
 Я тобі, дядьку,

*Заколядую,
А ти дай пиріг.
Як не даси пирога,
Візьму вола за рога,
Та виведу на моріг,
Та викручу правий ріг,
У ріг буду трубити,
Хвостом поганяти,
Хліб-сінь заробляти.*

6. Коли писати И, а коли І після звуків Г, К, Х

Ізгнувся в три погибелі. Як би Бог слухав па-
стуха, давно б погинула череда. Покинь віз,
покинь віз, бери сани! Язик доведе до Києва і до кия.
Пливе човен води повен, коли б не хибнувся. Куди
хилить вітер, туди й тілля гнеться. Такий хитрий, як
лисиця. Гидкий, гидота, загибель, кислий, килим, кишка,
химерний, хитати.

Кіт—кота, кінь—коня, ківш—ковша, хід—ходу,
хірт—хорта.

Чи однаково вимовляєте звук **и** в словах покинь і кінь? Коли
в середині слова після **г, к, х** треба писати **и**, коли **і**? Як дізнатися
що писати?

**В середині слова після звуків Г, К, Х треба писати
И, а не І: погибель, кислий, хитрий, сокира, Київ.**

**Але коли при зміні слова після Г, К, Х стає О, тоді
треба писати І, а не и: гість—гостя, кіт—кота, кінь—
коня, хірт—хорта. Звук о пишемо в відкритому
складі, а і в закритому.**

Задача 16. Спишіть оці речення і підкресліть **и** після
г, к, х.

Наша дума, наша пісня не вмре, не загине. Біда біду перебуде: одна згине—десять буде. Цвірінь, цвірінь, журбу покинь! Хто не слухає кива, той послухає кия. П'ятами киває, бо діла не має. У полі могила з вітром говорила. Не рад явір хилитися—вода корінь мие. Хитруй, не хитруй, а проти Бога не вихитруєш. Скільки світа, стільки й дива.

Задача 17. Спишіть собі оці слова, що мають **и** після **г, н, х** і підкресліть **и** після цих букв.

Гицель, ані гич, загибель, погидель, згинутти, гидувати, гидкий, гичка, викишкати, кидати, кивати, киніти, кирея, киркати, кисет, кислий, кисіль, кислиця, китайка, хибкий, хилитися, химерний, хиріти, хист, хитати, хитрий, хитрощі, хитрувати.

Задача 18. Полінійте оттак свого шитка і спишіть по рядках от ці слова, що мають **і** після **г, н, х**:

Загін, гіркий, кінь, ківш, кізка, кіл, кіт, кір, кісник, кістка, кіш, захід, хірт.

Коли писати **і** після **г, н, х**.

Коли при зміні слова після г, н, х стає о , тоді треба писати і .			
Пишемо і .	Бо і переходить в о .	Пишемо і .	Бо і переходить в о .
Закритий склад.	Відкритий склад.	Закритий склад.	Відкритий склад.
<i>Кім</i>	<i>кота.</i>	<i>Кінь</i>	<i>кона.</i>

Задача 19. Спишіть і запам'ятайте собі от ці слова.

Кім мишею ловить. В морі кіт-риба. Зслаб на кишки. Кішка ззіла сало. Хіба—чи вже ж, хіба—помилка.

Задача 20. Спішіть і розкажіть, чом повинно писати ось так.

Не чесала кіс., Хліб довго кис. Прийшов йому загин. Загін для отари. Кішка ззіла кишку. Хіба йому хіба завадить? Такий кінь, хоч кинь.

Задача 21. Пригляньтесь добре до цього малюнку і з поданих питань напишіть оповіданнячко Жнива. Хто хоче, нехай пише оповіданнячко по-своєму. В вашім оповіданнячку скрізь підкресліть і.

Жнива.

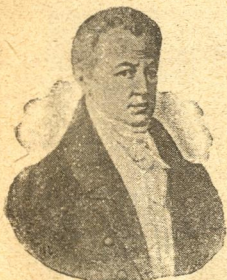
Чи любите ви літо? За що ви любите літо? Що їсте ви літом такого, чого не їсте зимою? Яка пора найважливіша літом? В якому місяці бувають жнива? Коли встають жінці на поле? Чи довго жнуть вони? Скільки тижнів тягнуться жнива? Що в жнива роблять на полі? Що тоді роблять малі діти?

Літо на зіму працює. Хто літом гайнує, той зимою голодує. Літом сякий-такий бур'янець, а хліба буханець, то й ситий чоловік. Літом і качка прачка. Літом день—рік.

7. На́голос.

Про Котляре́вського.

Іва́н Котляре́вський найі́нрший украї́нський пи́сьме́нник ново́ї доби́, тим-то й зчу́ть його́ ба́тьком на́шого пи́сьме́ства. На́роді́вся Котляре́вський 1769 ро́ку, а поме́р ро́ку 1838-го. Ві́н пе́рший поча́в пи́са́ти кни́жки га́рною про́стою мо́вою. Найбі́льше всла́вився Котляре́вський сво́єю кни́жкою, що зве́ться „Ене́їда“.

Доро́га—дорога́, Яри́на—яри́на, за́мок—замо́к, бе́ріг—бе́ріг, му́ка—мука́, со́ли—соли́.

Чи всі зву́ки в сло́ві ми вимовля́ємо одна́ково? Шо́ таке на́голос? Чому́ так зве́мо—на́голос? Чи мо́жна бу́ло б назва́ти його́ ще *прі́тиск*, *на́тиск* або *голо́совда́р*? Шо́ таке наго́ло́шений і нена́го́ло́шений зву́ки? Як за́значи́ти на́голос на пи́сьмі?

Коли ми бала́каємо, або коли про́казуємо сло́ва, то в сло́ві один голо́сний зву́к ми вимовля́ємо голо́сніше від всіх і́нших, вимовля́ємо його́ з прі́тиском. **Прі́тиск** яко́гось голо́сного в сло́ві зве́ється **на́голосом**.

Той голо́сний, що на його́ припада́є на́голос, зве́ється **наго́ло́шеним** зву́ком; зву́ки без на́голосу́ зчу́ться **нена́го́ло́шеними**.

На́голос мо́жуть ма́ти са́мі тільки́ голо́сні зву́ки, при́голосні́ його́ ма́ти не мо́жуть.

На пи́сьмі на́голос по́казу́ють зна́чком ' , це́й зна́чок зве́ється те́ж **на́голосом** або **зна́ком на́голосу**.

Задача 22. Спи́шіть о́цього ві́рша і наго́ло́шений зву́к підкреслі́ть дві́йчі.

На Вкраїні.

Стоїть гора високая,
Понід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Ненаге справді рай.
Під гаєм в'ється рігенька,
Як шкло вони блищать;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.
Край берега у затишку
Прив'язані говни:
А три вербі схилилися,
Мов журяться вони.

Леонид Глібіз (1827—1893).

Задача 23. Чому значка наголосу не ставлять на пріголосних звуках? (дивись ч. I задачі 62, 63 і 64).

Задача 24. Чому на односкладових словах не ставлять значка наголосу?

Задача 25. Спишіть Шевченків „Заповіт“ і поставте на словах наголос. На односкладових словах наголосу не ставте.

Заповіт.

Як учу, то поховайте
Мене на могилі.

*Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.*

Тарас Шевченка (1814—1861).

8. Від наголосу залежить зміст слова.

Помилилась.

Був собі чоловік та жінка і була дочка в їх маленька Яринка. Батько дочку дуже любив. Раз його забрали на війну і там він заскучав за донею. От і пише він до жінки листа, що він дуже бідує, голодує, а до того й скучає, терпить багато **муки** по Яринці і просить привезти **Ярину**. Листа він написав ось так: *Дуже бідую хліба мало дають скучаю багато муки мені привези ярину*. А жінка й не втямила листа: змолотила **ярину** та й повезла чоловікові мішок **муки**.

Чи добре грамотний був чоловік? Що хотів він написати? Як йому треба було написати? Як прочитала листа жінка? З якої букви треба було написати слово Ярина?

Чи наголос показує зміст слова? Чому не однаковий наголос в словах *ярина, мука*? Коли б однакові слова не різнилися наголосом, що б тоді було? Встаровину завжди в книжках розставляли наголос, а тепер?

Часом буває, що **від наголосу залежить зміст слова**, бо мова не любить, щоб були зовсім однакові слова: *мука—мука, дорога—дорога, Ярина—ярина, горід—горід, сорок—сорок*.

Задача 26. Сипшіть оці речення і поставте на чорних словах наголос.

Соли борщ. Нема **соли**. Перед нами **замок**, а на брамі його великий **замок**. Перед мене стелилася широка **дорога**. **Дорога** й латка, коли треба. У мене сестра **Ярина**, а в полі **ярина**. Вчора **Харків** дід поїхав в **Харків**. У нашої річки крутий **беріг**. Чом ти книжки не **беріг**? Взяли ми **хліба** та й пішли в **хліба**. Без **муки** не добудеш **муки**. Сказав би вам всі **слова**, та й **слова** не знаю. Взяли **Ярину** на **ярину**. Не кажи зайвого **слова**, бо **слова** часом вадять. Приїхали батько з **города**, а мати прийшли з **города**. На вербі сиділо **сорок сорок**.

Задача 27. Придумайте самі такі слова, щоб писалися однаковими буквами, а наголос їхній був би не однаковий.

9. Склади наголошені й ненаголошені.

Читайте *Про „Кобзаря“* і знаходьте наголошені склади.

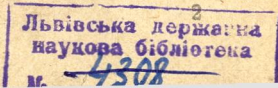
Склад слова, що має в собі наголошений звук, зветься **наголошеним**; складі слова без наголосу звуться **ненаголошеними**.

Наголос в слові має таку силу, що він звязує докупи всі склади слова; без наголосу всі склади в слові розсипалися б.

Задача 28. Коли з разка намістечка висмикнути нитку, що буде з намістінками? Чи не те ж було б з складами слова, колиб не стало наголосу?

Задача 29. Що звязує приголошені звуки докупи? (див. задачі в I часті Граматики Л № 62, 63 і 64). Що звязує складі докупи?

Задача 30. Сипшіть оце оповіданнячко, поставте в словах наголос і підкресліть наголошений склад.

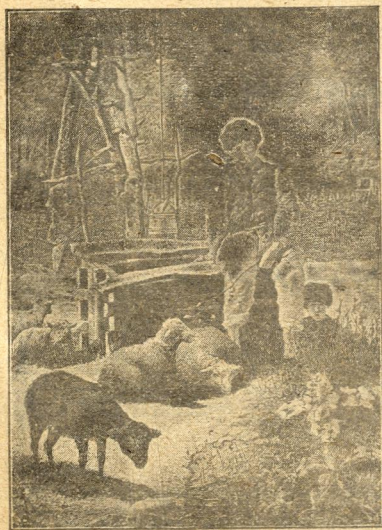

Про „Кобзаря“.

Тарас Шевченко найбільше писав про гірку долю кріпаків. Він завжди гостро ставав против панів і все життя своє домагався, аби кріпакам дали волю. Всі писання Шевченкові видрукувано в одній книжці, що зветься «Кобзар».

Задача 31. Напишіть оповіданнячко Пастушки. Як напишете, поставте на словах наголоso.

Пастушки.

Що лігом роблять малі діти? Що пасуть діти? Чи добре життя пастушків? Чим бавляться пастушки? Що вони собі розказують? Хто помагає пастушкам? Чи потрібна собака пастухам? Коли встають пастушки? Чи довго вони пають? Куди женуть товар опівдня? Що роблять пастушки, як худоба спочиває?

Як би Бог слухав пастуха, то вся б череда вигинула. Який пастух, така й череда. Коли б то можна бути через зіму котом, через літо пастухом, а на Великдень попом. Як сніг упаде, то й пастух пропаде, а як сніг ростане, то й пастух устане. Сопілка вісчареві втіха.

10. Непрорізний голосний звук.

Прин^иси м^ині в^оді. З^имлі т^обі п^иром. Чкай
(=чекай), тра (=треба) стати, бо коні
х^итять (=хотять).

Чи всі голосні вимовляються в слові однаково? Який голосний вимовляється найчистіше? Чи можуть голосні зникати в слові? Які голосні зникають? Як хтось балакає швидко, які звуки він ковтає?

Той голосний звук, що на його падає наголос, вимовляється завжди ясно й прорізно: в^оду, н^ести, н^огу.

Ненаголошений звук часто вимовляється неясно й непрорізно, а то й зовсім зникає: в^ода, в^иси, пишов=пішов.

Задача 32. Наголос зберігає чистоту свого голосного звука та і всього складу; до чого б це можна прирівняти? (див. задачу № 11).

Задача 33. Часом ненаголошений звук або й склад в слові зникає. Напишіть приклади таких скорочених слів, що ви їх чули від людини, коли вона дуже швидко балакає.

11. Чи писати Е чи И?

Вило-мотовило, по-під н^ебом ходило, по-ні-м^ецьки говорило, по тур^ецьки закидало, зв^ерху сук^енце, під сподом полот^енце, прийди під наше вік^енце. Нехай мин^е мен^е нед^оля (вимовляємо: н^ихай мин^и мин^и нидоля).

Як вимовляється звук е, коли на його падає наголос? Як вимовляється ненаголошене е? Як дізнатися, чи писати е чи и?

Ненаголошений звук Е часто вимовляється як И; пишемо: мен^е, землі, вимовляємо: мин^и, зимля.

Щоб знати, чи писати Е чи И, треба слово змінити так, аби наголос став на непрорізний звук, тоді він стане ясним. В слові земля е непрорізне, бо ненаголошене, але скажیم з^емлю, тоді зразу е прорізно чути, бо на йому наголос.

Задача 34. Полінійте, надпишіть оттак і придумайте 10 слів, де б був ненаголошений звук *е*.

Коли писати е, а не и.

Ненаголошене <i>е</i> вимовляємо як <i>и</i> .	Зміню слово так, щоб на <i>е</i> припав наголос.	Тоді ясно чути, що треба писати <i>е</i> .
<i>Зимля</i>	<i>зе́млю</i>	<i>земля.</i>

Задача 35. Спішіть опі речення і поставте один потрібний звук,—він зверху, а знизу, як він вимовляється.

*Видуть його під руки і ледве він брѣде.
Всна очі краде. В осни ложка води, а решето
грязи. Стѣлися, зѣлений барвінку! Будь
багатий як зѣмля, будь вѣселий як вѣсна.
Сло на нашій Україні нѣначе писанка.*

12. Чи писати О чи У?

Не второпав.

Прийшов один хлопець позичати сокири до сусіда. А той й каже: „Я б тобі й дав, так ти ж дрóва все до колóдки рубаєш“. А хлопець йому: „Не лякайтеся, дядьку! От їй же Бóгу, я все до землі рубаю, а те вам хтось набрехав про мене“... Сусід сокири не дав.

Як вимовляється звук *о*, коли на його падає наголос? Як вимовляється ненаголошене *о*? Як дізнатися, чи писати *о* чи *у*?

Ненаголошене О часто вимовляється як **У**: пишемо голубка, вимовляють часом гулубка, боюся—буюся.

Щоб знати, чи писати **О** чи **У**, треба слово змінити так, аби наголос став на непрóрізний звук, тоді він стане ясним. В слові голубка **о** непрóрізне, бо ненаголошене, але скажیم го́луб,—тоді зразу **о** прóрізно чути, бо на йому наголос.

Задача 36. Полінійте і надпишіть в вашім списку так само, як оце, і придумайте 10 слів, де б було ненаголошене *о*.

Коли писати **о**, а не **у**.

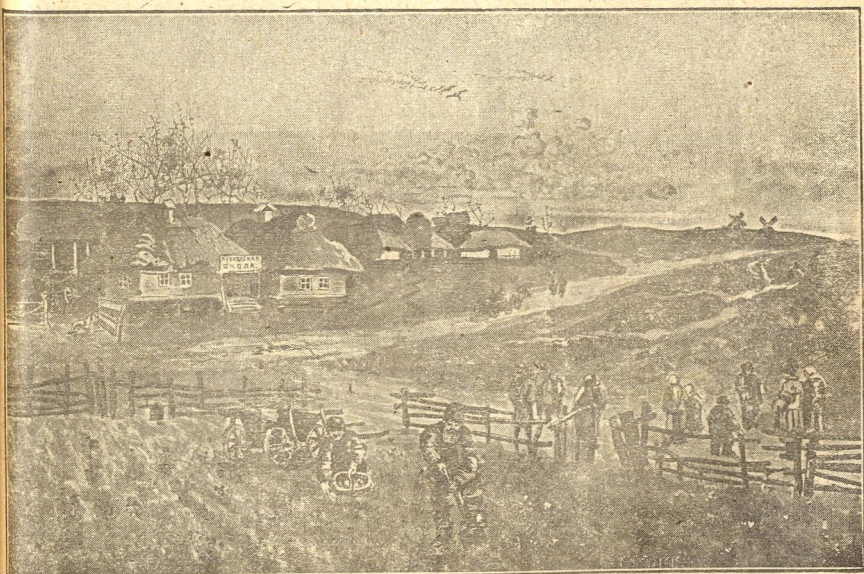
Ненаголошене о вимовляємо як у .	Зміню слово так, щоб на о припав наголос.	Тоді ясно чути, що треба писати о .
<i>Гулубка</i>	<i>голуб</i>	<i>голубка</i>

Задача 37. Спишіть одього вірша і поставте один потрібний звук — **о** або **у**.

Кобзар.

Ішов к+бзар д+ Києва,
 Та й сів сп+чивати,
 Турбинками +бвішаний
 Його н+в+жаний.
 Мале дитя к+ло його
 На сонці к+няє,
 А тим часом старий к+бзар
 „Ісуса“ співає.

Задача 38. Ось по цих питаннях складіть оповіданнячко *Осінь*. В оповіданнячку підкресліть всі звуки **и**, **є**, **о**, **у**.

Осінь.

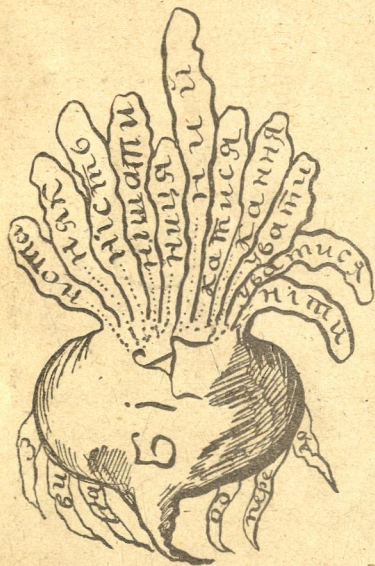
Коли починається осінь? Що роблять в осені на полі? Що роблять по горобдах? Хто копає картоплі? Що роблять в осени в садках? Чи багато роботи в осени вітрякам? Коли починається наука по школах?

Осіннє сонце світить, як цигана мати жалує. В осени ложка води, а решето гязі. В осени й горобець багатий.

13. Ча́стки сло́ва.

Як ростуть слова́.

Давно-давно колись було слово **горіти**. І дуже давно те, що пече і від чого стає людині недобре, було названо **горкий-гіркий**, а коли людині **горко** (**гірко**), коли вона ніби **горить** від чогось, то це стали називати **горе**.

Єсть люде, що живуть по **горах**. Жити на **горі** дуже трудно, бо там часто й води немає,—шукай її, де знаєш. Хто живе на **горах**, той часом дуже **горює**, тернить велике **горе**; колись **горювати** так і значило жити на **горі**. От чому одне значать

слова **горіти**, **горкий-гіркий**, **горе**, **гора**, **горювати**.

З чого ростуть слова? Що таке **корінь** слова? Чому він так зветься „корінь“? Покажіть корінь на малюнку. Через що когось якось дразнять? Як пішли фамилії наші?

Був собі в селі чоловік; він продавав *крам* і за те його й називали *крамар*. Крамар одружився і жінку

Його люди звали **крамариха**. Вродилася їм дочка і на неї казали **крамарівна**; а на сина їхнього казали **крамаренко**, а як підріс, стали звати **крамарчук**.

Крам, крам-ар, крам-ар-иха, крам-ар-івна, крам-ар-енко, крам-ар-чук.

Пис-ар, пис-анка, пис-ати, на-пис-ати, до-пис-ати, ви-пис-ати, с-пис-ати, під-пис-ати, пере-пис-ати.

Що таке закінчення слова? Нащо буває всяке закінчення при одному корені? Що було б, коли б слово таких закінчень не мало? Що таке **приросток**? Що значать всякі **приростки** при одному корені? Що було б, коли б слово не мало **приростків**? Покажіть на малюнку **приросток** і **закінчення** (**паросток**) слова.

Слово складається з 3 часток: **приростка**, **кореня** й **закінчення**. Та частина слова, що лишається **незмінною** при змінюванні його, зветься **корінь**. Частина **слева**, що стоїть **позад** кореня, зветься **закінченням** слова; закінчення **ніби** відростає від кореня, тому на його можна сказати **паросток**. Частина слова, що **приростає** **перед** коренем, зветься **приростком**. Приклади: **на-бід-увати**, **пере-бід-увати**, **з-бід-ніти**, **до-бід-уватися** (див. малюнок на ст. 22).

Корінь—це найважливіша частка слова, бо з нього **росте** слово: від кореня **вирастають** **паростки** і до кореня **прирастають** **приростки**; без кореня слово не може бути, як не може **рости** **дерево** без кореня: складається **корінь** завжди з **одного** складу і **непремінно** має **голосний звук** і **тільки один**¹⁾. Корінь **ховає** в собі **тям**у слова, його **розум**, його **значіння**.

Закінчення й **приросток** можуть **часом** і не бути в слові.

¹⁾ Дуже рідко буває, що **корінь** має два **голосних звуки**, але вони **повстали** з **одного**: **ворот-а** (=врата); а то **корінь** й **зовсім** не має ні **одного** **голосного**, бо вже **загубив** його: **сп-ати** (але: **соп-ти**). Як бачимо, **мова** не **стоїть**, а **все** **росте**.

Задача 39. Спийшіть оді слова (всі одного кореня) і підкресліть корінь.

Читати, читанка, читання, читальня, читаний, читака, читач, дочитати, вичитати, перечитати, начитати, почитати.

Задача 40. Намалюйте, як з кореня **чит** повиробтали всі слова, перелічені в задачі 36; зразок малюнку див. на ст. 22; покажіть на малюнку, як від кореня повідростали паросткі-закінчення і як попріроостали пріроосткі.

Задача 41. До кожного з коренів **бід, ход, наз, роб, пис** придумайте по 5 закінчень; запишіть ці слова і попідкреслюйте корінь; а хто хоче, намалюйте всі ці корені з пріроостками й паросткми, як на ст. 22.

Задача 42. До кожного з слів **бідувати, ходити, писати** придумайте по 3 пріроосткі; запишіть ці слова і підкресліть пріроосток.

Задача 43. Полінійте оттак і розкладіть на пріроосток, корінь і паросток, або закінчення от ці слова: походка, приказка, казати, наказую, приказ, набідкатися, лазити, перелаз, лазня, хліб, хлібець, безхлібний.

Пріроосток до кореня.	Незмінна частина слова або корінь.	Закінчення слова.	Пріроосток до кореня.	Незмінна частина слова або корінь.	Закінчення слова.
<i>По</i>	<i>ход</i>	<i>ка.</i>	<i>При</i>	<i>каз</i>	<i>ка.</i>

Задача 44. Чому на баню кажуть *лазня*? Хто такий *погонич*, *конокрад*? Що таке *самовар*, *порядок*? Розкажіть, як повстали ці слова.

Задача 45. Розкажіть, з якого кореня вирости слова: гавкати, бугай, курка, хрюкати, гуркати, шептати, свист, грим, хлющити, міня (корівка), крякати, густити, ревити, шуміти, плюснуло, луснуло.

Задача 46. Перелічіть назви днів на тижні і скажіть, чому так дні прозиваються.

Задача 47. Ось наші назви 12 місяців в году: січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень. Від чого пішли ці назви?

14. Слова з двох коренів.

Пишається калинонька, явір молодіє, а кругом їх **верболози** й лози зеленіють. Зорі сяють, серед неба світить **білолиций**. Заворожи мені, друже **сивоусий**. Бач, заснула, виглядавши, моя **сизокрила**. Козак гарний: **кароокий** та до того й **чорнобривий**. **Землероб** годує мир. Український прапор жовтоблакитний.

Верболози, білолиций, сивоусий, сизокрилий, кароокий, чорнобривий, землероб.

Чи бувають слова з двох коренів? Прокажіть такі слова? Чим зв'язуються два корені до купи в одне слово? Чи такі слова треба писати вкупі чи окремо корінь від кореня?

Часом буває, що слово складається з двох коренів. Два корені в одне слово зв'язуються до купи звуком **о**, а деколи **е**: верб+о+лози, біл+о+лиций, земл+е+роб.

Задача 48. Спийшіть оці слова і замість + поставте потрібний звук **о** або **е**.

Верб+лози, земл+роб, темн+синій, жовт+блакитний, чорн+окий, біл+лиций, сиз+крилий, кар+окий, біл+усий, пар+плав, свин+пас, шерст+бит, вод+пій, вод+свяття, Вод+хреці, масл+свяття, хліб+роб, гречк+сій, земл+пис, добр+дій, лист+пад, тих+мирний, легк+дух, вс+світній, бос+ногий.

Задача 49. Спийшіть оці слова, що складені з двох коренів, але їхні корені не зв'язані звуками **о** або **е**.

Великдень, до Великодня, горицевіт, дурисвіт, пройдисвіт, зайдиголода.

Розкажіть, як повстали ці слова і що вони значать (по кореню).

Задача 50. З отсих питань і відповіді складіть оповіданнячко *Старець*. В словах підкресліть корінь.

Старець.

Як жив дід Іван ззамолоду? (в достатках). Але що з ним трапилося (заслаб на вісню). Яким став з того часу Іван? (сліпим). З чого почав він тоді жити? (Христовою милостинею). Чого навчився дуже гарно дід Іван? (грати на лірі). Яких пісень співав він? (про Вкраїну). Як завжди слухали люди цих пісень (з великою охотою). Хто водив діда? (сирітка Василько). За що поводитір дуже любив діда? (за гостинці).

Не зарікайся бути в старцях. Сліпого Бог веде. Сліпі не родяться, а робляться.

15. Міна З на С.

Не штука роскидати, а штука зібрати. Гірше ката свої діти Україну роспинають. Не трудно ростратити, трудно скласти. Жала вдо а весь день, не рoсхилялася. Сказаного й сокирою не зрубаеш. Не спитавшися голови, не суйся до ніг. Схилився на поліно, та й стовк собі коліно. Сфабрикував собі плуга. Сцапати, счарувати, спивати, росщібати.

Подивіться, коли приростки **роз** та **з** не міняють **з** на **с**, а коли міняють. Чому **з** змінюється на **с**?

Задача 51. Повинисуйте з цих речень всі слова, де приростки **роз** та **з** не змінюють **з** на **с**; окремо выпишіть всі слова, де приростки **роз** та **з** переходять в **рос** та **с** і скажіть, перед якими звуками це буває.

Приголосний звук дзвінкий перед тихим дуже любить сам перейти в тихий звук (див. ст. 7). Тим-то приростки **роз** та **з** перед глухими **к, п, т, ф, х, ц, ч, ш, щ** змінюють своє **з** на **с**^{*)}: **росказати, роспарити, росташуватися, рoсхилитися, росцвітати, росчяхнути, рoсшнурувати, росщібати, скопати, спарити, стулити, схватити, сфабрикувати, сцілити, счарувати, спиток.**

Задача 52. Спишіть оці речення і в приростках підкресліть двійчі **с**, що повстало з **з**; пригляньтесь, перед якими звуками **з** переходить в **с**.

Бідні роскидають, а багаті збирають. Роскуються незабаром заковані люде. Гроші круглі—роскотяться. Ію, хоч роспережися. Минулися ті роки, що роспірали пироги боки. Не будь солодкий, бо розлижуть, не будь гіркий—росплюють. Ростієлося добро, як слина по воді. Котик зубки ростулив. Не рoсхитуй човна, до вивернешся. Горобчик росцвіркався. Лице росчервонілося. Росшнуровуй воза. Росщібни гудзика.

^{*)} Щоб краще запам'ятати собі ці глухі звуки, запам'ятайте слова: **це теща Феха нашу пече**,—тут приголосні як раз ті, що перед ним **з** змінюється на **с**.

16. Коли **З** не змінюється на **С**.

Збавити, звести, згубити, згедзкатися, здуріти, зжинати, зламати, змішувати, знести, зрадіти.

Розбити, розвести, розгородити, роздати, розжалобити, роззути, розлити, розмити, рознести, розрити.

З бабою, **з** водою, **з** города, **з** двора, **з** жалю, **з** зубом, **з** ломакою, **з** м'ясом, **з** неба, **з** риби, **з** цукру, **з** чаду, **з** шопи, **з** щавлю, **з** Полтави, **з** Києва, **з** Чернігова, **з** клуні, **з** паперу, **з** хати, **з** щастя та **з** горя скувалася доля.

Придивіться добре до поданих слів і скажіть, перед якими звуками **з** не змінюється на **с**? Чому воно не змінюється?

Приголосний звук дзвінкій перед дзвінким не міняється (див. ст. 7). Тому приrostки **З** та **роз** перед дзвінкою приголосною не змінюються: збавити, рознести.

Слово — часточка **З** не змінюється на **С**: **З** хати, **з** клуні, **з** паперу, **з** тебе.

Задача 53. Допишіть, що з чого роблять. Підкресліть слова-часточки **з** або **с**.

Столи роблять **з** дерева. Пляшки.... Горшки.... Сокиру.... Пилю.... Наперстка.... Сковорідку.... Рукавиці.... Чоботи.... Гудзики.... Нитки.... Шапку.... Хліб.... Сукно....

Задача 54. Розпитайтеся в матері і запишіть все, з чим борщ варять. Скрізь підкресліть **з**. Пишіть так:

Борщ сарять **з** буряками, **з** капустою...

17. Приrostки **РОЗ** та **З** не змінюються перед **С**.

Ребер розсохся й розсипався. Розсипчаста картопля смачніша. Раненько встав, три свічки зсукав. Зсадили старшину **з** старшинування. **З** салом, **з** собою, **з** сина.

Чи змінюється звук **з** перед **с**?

Приростки роз та з не змінюються перед с: розсівся, зсадити.

Задача 55. Придумайте по 5 слів, щоб починалися на приростки **роз** та **з** і щоб ці приростки стояли перед звуком **с**.

Задача 56. Придумайте 5 речень, щоб кожне мало слово-часточку **з** і щоб вона була перед звуком **с**.

18. Приросток БЕЗ не міняє З на С.

Немає злomu по всій землі безконечній веселого дому. Бугай безкостий переплив Дунай безмостий (п'явка). Горять в небі свічки-безперестанці. Весело, безсумно дивися на світ Божий. Дочка безталанночка. Влітку небо безхмарне.

Чи змінює приросток **без** своє **з** на **с**?

Приросток без ніколи не міняє свого З на С: безкостий, безжурний.

Задача 57. Придумайте 10 слів, щоб починалися з приростка **без**; запишіть ці слова і підкресліть **з** в приростку **без**.

Задача 58. Полінійте ось так свого шитка і на кожний рядок придумайте по 10 слів.

Коли з змінюється на с.

Перед звуками к, п, т, ф, х, ц, ч, ш, щ міняють своє з на с	
приросток роз.	приросток з.
Роспинають.	Скоїлося.

Задача 59. Полінійте ось так свого шитка і на кожний рядок придумайте по 10 слів.

Коли з не змінюється на с.

Не міняють свого з на с:

Приросток роз та з
перед дзвінкою.

Приросток роз та з
перед звуком с.

Приросток без.

Розбігався.

Розсердився.

Безжурний.

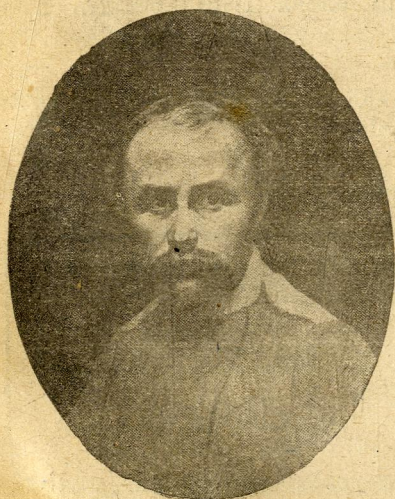
Задача 60. Добре пригляньтесь до малюнка на сторінці 31 і напишіть оповіданнячко: *Як Петро корабля робив.*

Як Петро корабля робив.

З чого роблять корабля? Де Петро дістав паперу та ниток? З чого він зробив корабля? Чи дозволяла мати Петрова робити корабля? Яку роботу вона загадала Петрові? Де собі сховався з кораблем Петро? Чи добре плевав його корабель? Що казала мати Петрові, як він вернувся додому?

19. Приросток ВИ.

Шевченко в неволі.

Шевченкові **ВИ**-пала нещаслива доля. Він завжди в віршах своїх **ВИ**писував гірку долю кріпаків. Року 1847 схопили Шевченка і **ВИ**слати в Уральські стени. Десять років **ВИ**-страждав там мученик-Тарас і **ВИ**терпів гіркі муки за милу Україну. **ВИ**рвавшись Тарас з неволі хутко й помер, а воля **ВИ**знав тільки чотирі роки.

Ян Петро корабли робив.

Задача 61. Випишіть звідсі слова з приростком **ви** і скажіть, як треба писати цього приростка: **ви** чи **ві**?

В приростку **ВИ** треба писати **И**, а не **і**: **виходити**, **вибрати**, **витягти**.

Задача 62. Спишіть оці слова і замість — поставте приросток **ви**.

Винести, — кинути, — плакати, — вчити, — орати, — вести, — сміяти, — полоти, — плести, — терти, — терпіти.

Задача 63. Спишіть оці слова, підкресліть **и** в приростку **ви** и поставте наголос.

Витерти—витирати, виплести—виплітати, виробити—виробляти, винести—виносити, видерти—видирати, випхнути—випихати.

20. ЧАСТИНИ МОВИ.

Скільки слів в розмові.

Бесіда.

Був собі один цар. Раз скликав він своїх міністрів і захотів перевірити, чи то справди вони тямучі люде. От і загадав він їм задачу: полічити,—скільки дєрева росте в його царстві, скільки птиці летає над його землею і скільки слів в розмові його людей. І на все це дав їм часу один день, а земля його була велика.

І всі міністри зараз стали за роботу: достали наперу і побігли по царстві, записуючи дєрева, птиць та слєва. Але вже над вечір вони потомилися, пристали в роботі і побачили, що вони не списали всього й на п'ять верстов.

І вночі вернулися вони до царя і покїрно сказали: „Рубай нам голови, царю, бо ми твоєї задачі таки не рішили“...

Але тут перед царя виступив бідний сивий дідусь, що вчив дітей у селі, і повів таку розмову:

„Великий царю! Я не бігав з папером по царстві твому, щоб зробити загадане. Я сидів собі в хаті і ось зрахував, скільки в тебе дерева, скільки птиці і скільки слів в мові твоїх людей.

В твоїм царстві ростуть дуби, берези, вільхи, сосни, вишні, яблуні й груші. Більше немає. Як бачиш—мало. Сади більше.

В твоїм царстві летають ворони, сороки, горобці, синички й ластівки. Більше птиці немає. Як бачиш—бідно. Розводь більше.

Слів у мові твоїх людей не багато: їх можна всі перелічити на три питання: *що? який? що робить?* Спитаєш *що?* скажу: стіл, хата, садок, річка. Спитаєш *який?* скажу: зелений, добрий, гарний. Спитаєш *що робить?* скажу: бігає, цвіте, несе, росте. Як бачиш,—слів не багато. Будуй школи—більше буде...

Замовк дідусь, вклонився цареві й тихо відійшов...

Підвівся цар, обняв і поцілував розумного діда і зробив його коло себе найпершим міністром...

На які групи можна поділити всі дерева в лісі? Як можна поділити птиць, рибу, домашню скотину? Чи багато мов у світі? Чи багато слів у мові? Чи довго треба було б учитися в школі, коли б ми тут учили кожне слово окремо? На які групи можна поділити всі слова нашої мови? Нащо ми так ділимо на групи?

Слів в нашій мові дуже багато; вивчити їх всі окремо неможливо. Проте багато є й таких слів, що чимсь схожі одно на одне.

Щоб легше було вчити слова нашої мови, їх ділять на групи або класи і до кожної групи залічують чимсь схожі слова.

Всі слова нашої мови можна поділити на 9 груп і ці групи звуться частинами мови.

Задача 64. Полінійте ось так свого ешитка натрое і в кожний рядок записуйте чимсь схожі слова з отсих: *півень, ходить, зелений, бігає, жовтий, бугай, кінь, білий, літає, щука, чорний, плеває.*

Частини мови.

Перша частина.	Друга частина.	Третя частина.
<i>Метелик</i>	<i>зелений</i>	<i>літає.</i>

21. Питання до слів.

Відкіля?—З Ромна. А що?—Воли. По чом? Без п'яти.

Що росте в садку?—Груша, яблуна, слива, вишня, черешня.

Який буває чоловік?—Добрий, злий, багатий, бідний, вродливий, паганий, старий, молодий, високий, низький, дужий, слабий.

Що робить школяр?—Читає, пише, учиться, співає, малює.

Чи до кожного слова в реченні можна приставити питання? Які найголовніші питання?

До кожного слова в реченні можна приставити якийсь запитання. Головніші запитання такі: 1) хто такий або що таке? 2) який? і 3) що робить.

Задача 65. Напишіть слова на це питання: **що** росте в лісі? Між словами, що перелічуєте, ставте запинку (цеб-то,).

В лісі росте: дуб, береза...

Задача 66. Напишіть на питання: **який** колір буває?

Колір буває: зелений...

Задача 67. Напишіть на питання: **що** робить літом селянин?

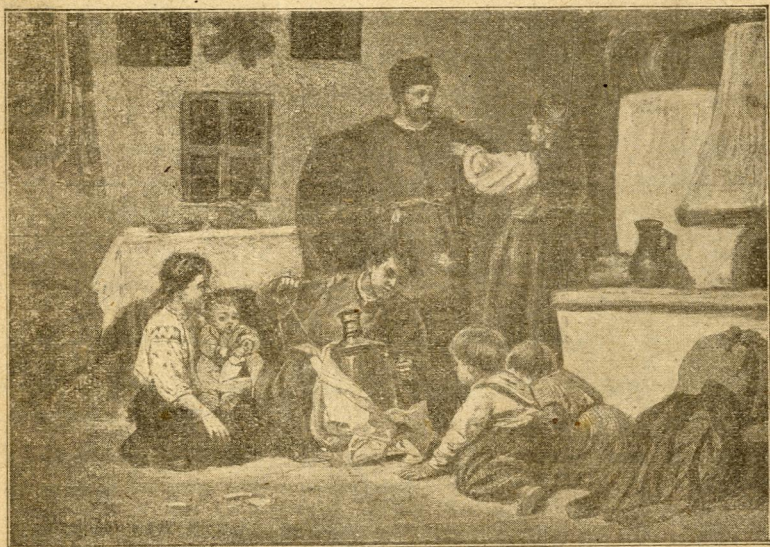
Селянин літом робить: косить...

Задача 68. Полінійте ось так і напишіть по 12 слів в рядок.

Питання до слів.

Що?	Який?	Що робить?
Дуб	зелений	жулить

Задача 69. Добре пригляньтесь до малюнка і напишіть оповіданнячко: *Дивний гостинець*; над словами поставте питання: *хто, що, який, що робить*.

Дивний гостинець.

22. Речі живі й неживі.

Весною.

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась

Дівчина-дитина.
Любо, любо стало:
Пташечка зраділа

І защебетала...
І в білій свитині
З біленької хати

У гай на долину
Вийшла погуляти...

Тарас Шевченко.

Полічіть в цій вірші окремо ймення речей живих і ймення речей неживих. Яка відміна речі живої від неживої? Яке питання прикладаємо до живої речі і яке до неживої?

Коли ми глянемо круг себе, ми побачимо силу всяких речей; одні з них **живі**, а другі **неживі**. **Все живе міняє місце по своїй охоті, неживе з своєї охоти міняти місця не може.**

До живих речей можна прикласти питання **хто** це такий (про людину) і **що** це таке (про тварину), а до неживих тільки—**що** це таке?

Всі ці речі, як живі так і неживі, ми бачимо, можемо й торкнутися їх руками.

Задача 70. Полінійте ось так і в кожний рядок подумайте по 15 слів з того, що бачите в школі і дома в хаті.

Ймення живих речей.	Ймення неживих речей.
Хто це такий? (Що це таке)?	Що це таке?
<i>Батько.</i>	<i>Крейда.</i>

Задача 71. Спишіть оцю байку і ймення речей живих підкресліть раз, а неживих двічі.

*Чи ж та голуб.
Весною хижик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скакав
Та якось у сімце й попав.
Середом в клітці рветься, б'ється,*

*А голуб багить та й сміється:
 „А що? попавсь? от тобі й на!
 Мо, певно, голова дурна...
 Не бійсь, мене б не піддурили,
 Хор як би не хитрили,
 Бо я не гижиж! ні... оце!“...
 Аж гульк—і сам попав в сімце...
 Ото на себе не надійся,
 Чужому лихові не смійся!*

Леонід Глібіє (1827—1893).

23. Речівник.

Шевченкові дитячі роки.

Давно те діялось. Ще в школі,
 Таки в **утителя дяка**
 Гарненько вкраду **п'ятака**
 (Бо я було трохи не голе,
 Таке убоге), та й куплю
Паперу аркуш *), і зроблю
 Маленьку книжечку; **хрестами**
І візерунками **) з квітками
 Кругом листочки обведу,

Тарас Шевченко за
молодих літ.

Та й списую „**Сковороду**“ ***)
 Або „**Три царіє со дари**“.
 Та сам собі у **бур'яні**,
 Щоб не почув хто, не побачив,
 Виспівую було та плачу.

Тарас Шевченко (1814—1861).

*) Аркуш—листок.

**) Візерунки—малюнки.

***) Грицько Сковорода—славний український філософ, помер року 1794-го.

Перелічіть в цій вірші всі ймення речей живих й неживих. Чи все одно: сама річ і ймення цієї речі? Що таке *речізнак*? Чи *речівник* сама річ чи тільки ймення речі?

Та частина мови, що визначає назву або ймення якоїсь речі, звється йменням речевим або речівником.

Задача 72. З віршу „Шевченкові дитячі роки“ виписуйте всі речівники.

24. Чоловічий, жіночий та середній рід.

Як балавав німець.

Попався до нас у полон ранений німець. Лежав він в шпиталі та й навчився трохи по-нашому. От як виходив він з шпиталю, то так дякував докторові та сестрі жалібниці: „*Добра доктор і милий сестра! Спасибі вам за теплого ласка і за помічного лікаря*“... Всі весело сміялися, а німець дивувався, і чого-то їм смішно...

Як треба було сказати німцеві? Як можна назвати доктора, сестру, лікаря?

На війні.

Лежав на спеці в полі ранений солдат; він жалібно стогнав, а помочі не було. Зачула його стогін сестра жалібниці; **вона** зараз з санітарами перенесла слабого в палатку і на рани йому налила лікаря; **воно** було помічне і солдат хутко вичунав.

Хто в цій оповіданнечку **він, вона, воно**? Який буває рід? Чи рід мають самі речі чи ймення тих речей?

Ой у полі могила з вітром говорила: повій, вітре буйнесенький, щоб я не марніла. Ой ви тучі громові, розійдіться різно! Ой ти, дубе кучерявий, листя твоє рясне! Я по тобі, луже, не нахожуся! Поговорю з тобою, як вітер з вербою! Ой, зозуле, моя ненько, не куй мені жалібненько, закуй мені веселенько, скажи мені, де шлях доріженька?

Рід мали перше живі речі чи неживі речі? Чому й неживі речі мають рід?

Кожне слово, що визначає якусь річ, має свій рід. Рід буває чоловічий, жіночий та середній.

Коли про якесь слово можна сказати **ВІН**, то слово це чоловічого роду: вовк, стіл, кінь, край. Слова чоловічого роду мають на кінці приголосний звук, а де — коли **Й**, **Ь**.

Коли про якесь слово можна сказати **ВОНА**, то слово це жіночого роду: сестра, вода, земля, тінь. Слова жіночого роду мають на кінці **А**, **Я**, де-коли **Ь**.

Коли про якесь слово можна сказати **ВОНО**, то слово це середнього роду: вікно, поле. Ці слова звуться так середнього роду, бо вони нікотрого роду: не чоловічого й не жіночого. Слова середнього роду мають на кінці **О**, **Е**, а де-коли **Я**: дитя, імня, насіння.

Давно-давно колись перші люде все круг себе вважали живим, тому й склався рід у неживих речей.

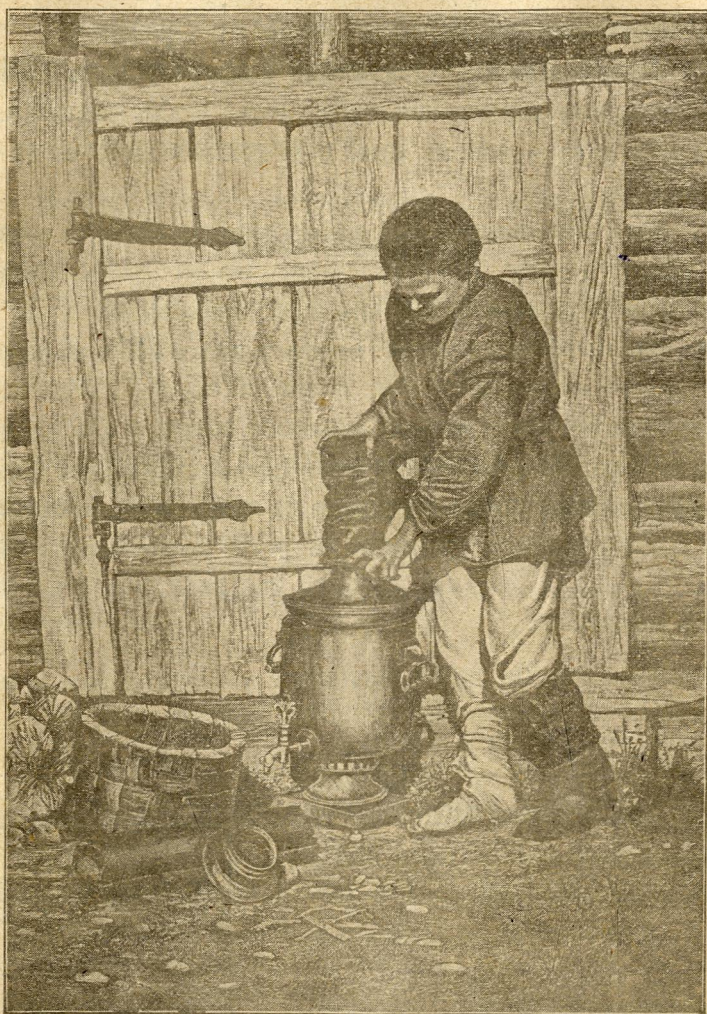
Задача 73. Полінійте ось так і з читанки вашої **пови** писуйте по 12 речівників на кожний рядок.

Рід слів.

Чоловічий рід.	Жіночий рід.	Середній рід.
В і н.	В о н а.	В о н о.
Приголосна, -й, -ь.	-а, -я, -ь.	-о, -е, -я.
<i>Лід.</i>	<i>Гора.</i>	<i>Поле.</i>

Задача 74. Добре пригляньтесь до малюнка ст. на 40 і напишіть оповіданнячко: Як Михайло сановара ставив;

зверху над речівникáми зазначте рід буквами: **ч** — чоловічий
ж — жіночий та **с** — середній. Погляньте на задачу № 68.

Як Михайло самовара ставив.

25. Число.

Україна за нацизмом.

Убогії ниви, убогії села,
Убогий, обшарпаний люд...

Смутні картини, смутні, невеселі,
А інших не знайдете тут...

Не став би дивитись, схотів би забути,
Так сили забути нема...

То рідні села, то рідні люде,
То наша Вкраїна сама...

Борис Грінченко (1863—1910).

Перелічіть всі речівники з цього віршу. Яке буває число? Слова у множині скажіть в однині.

Предмети або речі можуть бути в єдиному числі або в багатому числі. Тому й імення речей або речівники бувають в числі єдиному та багатому.

Коли якась річ тільки одна, це зветься **числом єдиним** або просто **єдинна**: хата, книжка, віз.

Коли ж речей дві або більше, це зветься **числом багатьма** або **багати**: хати, книжки, вози.

Задача 75. Спишіть цього вірша і підкресліть речівники в однині раз, а у багатині двійчі.

На Дніпрі.

Ребе та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додоу верби те високі,
Горам хвилю підійма.

У блідий місяць на ту пору
 Уз хмари де-де виглядав.
 Кенате говен в синім морі
 Мо вирунав, то потонав.
 Ще треті півні не співали.
 Ніхто нігде не гомонів,
 Вигі в гаю перекликались.
 Ма ясень разу-раз скрипів.

Тарас Шевченко (1814—1861).

Задача 76. Полінійте ось так і на кожний рядок придумаєте по 12 слів.

Число.

О д н и н а .		М н о ж и н а .	
Жива річ. Хто це такий? (Що це таке)?	Нежива річ. Що це таке?	Жива річ. Хто? (Що)?	Нежива річ. Що?
Батько	стіл	батьки	столи

26. Двійнє число.

В чистім полі стоять два дуби. Ідуть ляхи на три шляхи. Дві калині стоять у долині. Сидів когут на шопі, наніс яець три копі. Мав він три козі та й продав їх на торзі. Скажу вам дві слові та й бувайте здорові.

Два голуби, два столи, три соколи, чотирі діди.

Дві вербі, дві корові, три біді, чотирі зімі.

Дві літі, дві дереві, три відрі, три вікні, чотирі веслі, дві цисьмі, дві парі.

Полічіть паристі частини людського тіла. Які паристі речі кругом вас? Що таке двійне число? Чи мова щось живе чи мертва? Чи зовсім вимерло двійне число?

Крім однини та множини єсть ще **двійне число**. Коли мова йде про паристі речі або про дві, три та чотири речі, то це зветься **двійним числом**, або **двійнею**. Паристі речі: дві нові, дві руки, дві крилі, береги.

В словах чоловічого роду в **двійнім числі** на кінці треба писати **и**, а в словах жіночого та середнього роду — **і**: два діди, два кабани, дві хаті, дві стіні, дві полі, дві п'яські.

Колись двійне число було ширше в мові, а тепер воно потроху зникає. Проте в речівниках двійне число ще скрізь живе.

Задача 77. Полінійте ось так і запишіть по 12 слів двійного числа в рядок.

Двійне число.

Два, три, чотири.	Дві, три, чотири.	
Чоловічий рід.	Жіночий рід.	Середній рід.
На кінці и.	На кінці треба писати і.	
Два козаци.	Дві хаті.	Дві відрі.

Задача 78. Спишіть ці речення і підкресліть в **двійному числі и** або **і**.

Два голуби пили воду. Не вертаються три брати, по світу блукають, і три шляхи широкі терном заростають. На тарільці три лини, ти до мене прилини. Ой у лузі на калині колихались дві дитині. Лисав два дні й дві години, поки списав дві бровині. Ми в місті бували, три диві видали. Приїхали два

козаки, обидва однакі. У нас дві корові, три кози, два воли, чотирі свині. Не будуть мої нозі в тебе й на порозі. Не складай свої рґці ні в горі, ні в мґці.

Задача 79. Спишіть оці слова у двійні і в мно́жині і скрізь поставте на́голос; на́голос в двійні і мно́жині завжди не однаковий (коли на́голос тут не зазначений, то він на голосному, що надрукований чорно).

Двійня.

Два б́рати

Два во́зи

Два па́рубки

Дві ха́ті

Дві па́нні

Дві ко́рові

Дві ве́рби

Дві но́зі

Дві ру́ці

Дві сті́ні

Дві сло́ві

Дві по́лі

Дві ві́кні

Мно́жина.

всі б́рати.

всі во́зи.

всі па́рубки.

всі ха́ти.

всі па́нни.

всі ко́рови.

всі ве́рби.

всі но́ги.

всі ру́ки.

всі сті́ни.

всі сло́ва.

всі по́ля.

всі ві́кна.

27. Відміна речівників.

Книжка.

Книжка дає розум людині. Без книжки тепер не прожити на світі, тому книжці скрізь така шана. Книжку треба берегти, як найціннішу річ, бо з книжкою легше жити в світі, в книжці завжди знайдеш розумну пораду. Без тебе, книжко, люде жили б, як в ночі.

Пішли книжки по світу дуже давно і з того часу написано силу книжок,—книжкам цим і лічби нема. Вигадав друкувати книжки німець Гутенберг ще року 1450-го; і з того часу світ укритися книжками і люде кохаються в книжках.

Всѣ ешъ кнѣгы подобны сѣхъ истѣчникомъ чѣстѣхъ
всѣхъ, ѣ всѣхъ прѣстѣпѣаѣѣ ѣсѣрднѣ къ нимъ, сѣбѣмъ напѣаѣтѣсѣ
всѣхъ живѣтнѣхъ.

Як можна змѣнювати кожного *речѣвникѣ*? Що в словѣ остаѣтѣсѣ
незмѣннимъ при змѣнѣ, а що змѣнюѣтѣсѣ? Нащо ця змѣна? Яке значѣннѣ
маѣ закінченнѣ слова при такѣй змѣнѣ?

Задача 80. Випишіть з оповѣданнѣ „Книжка“ всѣкѣ
вѣдмѣни слѣва *книжка*.

Всѣкий речѣвникъ можна змѣнювати декѣльки разъ, такъ
що кожного разу слово прѣймаѣ інше закінченнѣ; змѣню-
вати слово можна в ѣднинѣ і в мнѣжинѣ.

Кожна інша форма слова при змѣнѣ його звѣтѣсѣ
вѣдмѣнкомъ. Вѣдмѣнкѣв сѣмъ:

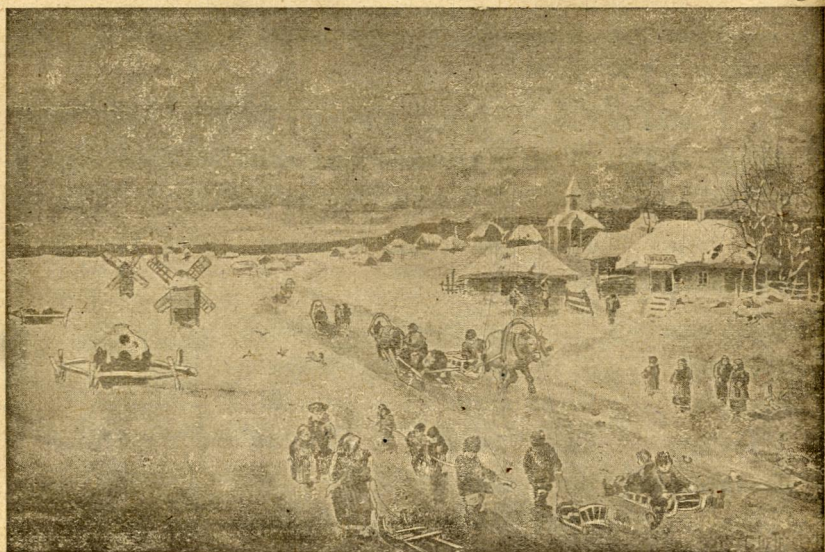
Назва вѣдмѣнкѣв:	На питаннѣ:	Ѣднина.	Мнѣжина.
Називнѣй.	Хто? що?	Вовк.	Вовки.
Родовѣй.	Кого? чого?	Вовка.	Вовкѣв.
Давѣальнѣй.	Кому? чому?	Вовковѣ.	Вовкамъ.
Причинѣвѣй.	Кого? що?	Вовка.	Вовкѣв.
Орѣднѣй.	Ким? чимъ?	Вовкомъ.	Вовками.
Мѣсцѣвѣй.	Де? На кому? На чому?	На вовцѣ.	На вовкахъ.
Кличнѣй.		Вовчѣ!	Вовки!

Задача 81. По цьому зразку змѣни речѣвникѣв напи-
шіть змѣну слова *братъ*.

Назва вѣдмѣнкѣв.	Питаннѣ.	Ѣднина.	Мнѣжина.
Називнѣй.	Хто такий?	Синъ	Сини
Родовѣй.	Кого нема?	сина	синѣв
Давѣальнѣй.	Кому дав?	синовѣ	синамъ
Причинѣвѣй.	Кого бачив?	сина	синѣв
Орѣднѣй.	З кимъ?	синомъ	синами
Мѣсцѣвѣй.	На кому? Де?	на синовѣ	на синахъ
Кличнѣй.		сину!	сини!

Задача 82. Так само напишіть зміну слів *сніг, вода, вікно*; слова ці—неживі речі, тому питання напишіть такі: **що** таке? **чого** нема? **чому** дав? **Що** бачив? **З чим?** на чім?

Задача 83. Добре пригляньтесь до малюнка і напишіть оповідання *Зіма*. В оповіданні речівники в однині підкресліть раз, а в множині двійчі.

З і м а.

В які місяці буває зіма? Яка робота йде зімою коло хати? Що роблять батько зімою? Хто доглядає за худобою? Чи довгий день зімою? Що роблять вечорами? Яке поле зімою? Який ліс? Чи багато штаства зімою? Яка річка зімою? Як бавляться діти зімою?

Мороз не велик, та стояти не велить. Зімою сонце світить, та не гріє. Зіма біла, та не їсть снігу, а все сіно. Заверюха—треба кожуха.

28. Слова на АР, ИР.

Дар, писар, господар, паламар, гончар, манастир, кобзар. Царя, царю, царем, царі, царів, царям, царями, на царях.

Як вимовляється **р** на кінці цих слів? Чи треба писати **ь** на кінці їх?

Слова з закінченням на ар, ир не приймають на кінці ь: цар, кобзар, багатир. Але при зміні цих слів після **р** пишемо зм'ягчуючий голосний звук: **царя, царю.**

Задача 84. Спишіть усі слова і підкресліть кінцевий **р**, але **ь** на кінці не пишіть.

Маляр, столяр, бляхар, дзвонар, шинкар, золотар, вівчар, цар, кобзар, монастир, гончар, паламар, орендар, коминяр, багатир, поводитир, цвинтар, вівтар.

Задача 85. Ось ці слова при зміні приймають на кінці зм'ягчуючий голосний звук **я, ю, і:** бляхар, вівтар, вівчар, гончар, госпбдар, дзвонар, золотар, кобзар, косар, лицар, лікар, орендар, паламар, пекар, писар, різбар, секретар, скотар, токар, цар, цвинтар, тоботар, шинкар, штукар, багатир, монастир, поводитир. Полінійте свого ешитка і напишіть відміну цих слів по всіх відмінках так;

Зміна слів на ар.

О д н и н а.	М н о ж и н а.
Цар, <i>царя, царю, царем,</i> <i>на царі.</i>	Царі, <i>царів, царям, ца-</i> <i>рями, на царях.</i>

Задача 86. Ось ці слова при зміні не приймають зм'ягчуючого голосного звуку **я, ю** на кінці, а мають твердий голосний **а, у:** весляр, коминяр, комисар, кушнір, маляр, столяр, шкляр, школяр. Полінійте свого ешитка і напишіть відміну цих слів по всіх відмінках так:

О д н и н а.	М н о ж и н а.
Шкляр, <i>шкляра, шкляру,</i> <i>шклярем, в шклярі.</i>	Шклярі, <i>шклярів, шкля-</i> <i>рам, шклярами, в шкля-</i> <i>рах.</i>

29. Слова на -ЕЦЬ.

Зітомъ сякий-такий бур'янець, а хліба буха-
нець, то й ситий чоловік. Молодець, згубив
люльку й гаманець. Післанця не б'ють, не рубають.
Зломила буря деревце з корінцем. Зазнав горя до
кінця. У нашого панотця дубовий ворітця. Каша з
смальцем, їли пальцем.

Що треба писати на кінці слів на -ець? Як ми вимовляємо слова:
молодця, післанця, корінця, отця? Коли треба писати **ь** перед **ц** в
цих словах?

Слова на -ЕЦЬ мають на кінці Б: післанець, горобець, молодець.

При зміні слів на -ЕЦЬ перед Ц не треба писати Б: післанця, на кінці, отця, молодцю.

Але коли в таких словах перед Ц стоїть звук Л, то тоді Б треба писати: пальця, смальцю, з закальцем.

Задача 87. Спийшіть оці речення і замість... поставте потрібне закінчення.

На готовий хлібец... знайдеться їдець... Печу хлібец... Богу на обідець... Немає хлів..., нема чого й загнати, Запорожж... ходили з довгим оселед... Сердиті стар... порожні торби носять. Помазав смал... хліба з закал... Попає пал... в небо, стромляй даліше. На добре діло жди доброго кін...

30. Слова на ОНЬКА, ЕНЬКА.

Україно, Україно, серце мое ненько!

Як згадаю тебе, краю, зав'яне серденько...

Місяць високо, зіроньки сяють. Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку.

Що визначають закінчення *онька, енька*? Чи треба писати в них **ь**?

В закінченні ОНЬКА, ЕНЬКА треба писати Б: голівонька, водонька, віженька, рученька.

Задача 88. Спиніть оці речення і підкресліть *ь* в закінченні: онька, онька.

Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю, рости, рости, тополенько, все вгору та вгору! Бабусенько, голубонько, серце моє, ненько! За сонцем хмаронька пливе. Дайте мені порадоньку, що будем робити. На небі зіроньки сміються.

31. Тверда та м'ягка відміна.

Ди—тінь, піст—гість, орел—учитель, угол—
Вугіль, ніж, кірж, меч, борщ.

Людина, домовина—брехня, баня, омела—земля, вода—попада, береза—зюзя; ніч, піч, їжа, душа, буча, пуща.

Вікно, відро, поле, море.

Кобзар—кобзаря, господар, монастир, багатир.

Яка буває приголосна на кінці слова? Якою буквою ми визначаємо м'ягку приголосну на кінці слова? Що таке тверда та м'ягка відміна? Чи твердими чи м'ягкими були колись шиплячі звуки (див. част. I Граматики § 23 стор. 28).

Відміна речівників буває тверда та м'ягка. Коли слово закінчується твердим приголосним звуком, або звуками **д, 0**, воно буде твердої відміни: піст, спн, нога, вікно.

Коли ж слово на кінці має **ь, й**, або **я, є**, то воно буде м'ягкої відміни: кінь, рай, сіль, земля, поле.

До м'ягкої відміни належать і ті слова, що мають на кінці шиплячий звук **ж, ч, ш, щ**, або **жа, ча, ша, ща**: ніж, меч, кіш, борщ, їжа, буча, тиша, пуща.

До м'ягкої відміни належать і слова на **-ар, -ир**: господар, багатир.

Задача 89. Спийшіть оцього віршика і підкресліть речивнікі мнягкої відміни раз, а твердої двійчі.

На цвинтарі.

*На цвинтар зайшло самотнє
Плакуча дитя,—
Квіти ярі з гробу рвало
Бідне сирота.
„Не зривай, дитинко, цвіту,
Що он там росте,
Бо мерлиць по їх до тебе
Уночі прийде!“
З ясним усміхом сирітка
Відповідь знайшла:
„Аж і хоту, щоб до мене
Матінка прийшла!“*

Остан Луцький.

32. Коли писати ОВІ, коли ЕВІ.

Горе тому козакові, що не має сина лошакові.
Дякуй батькові, що до розуму веде. Віл коневі не рівний. Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує. Циганові забожитися, як батогом ляснути. Учителеві, гостеві, молодцеві, купцеві, паничеві, родичеві, учневі, кобзареві, поводитиреві.

Які слова мають на кінці ові, а які еві?

В давальному відмінкові на питання *кому?* в словах чоловічого роду твердої відміни треба писати закінчення **ОВІ**, а в словах м'ягкої відміни **-ЕВІ**: батькові, козакові, коневі, учителеві (а не коньові, учительові), кобзареві, гостеві.

Слова на **Й** мають закінчення **ЄВІ**: краєві.

В закінченні **ові, еві, єві** на кінці треба писати **і**, а не **и**.

Задача 90. Полінійте ось так свого списку, додайте до цих слів на питання *кому* закінчення **ові** або **єві** і списуйте їх по рядках: *батько, син, кінь, брат, учень, віл, купець, ріг, родич, панич, півень, горобець, голуб, ястреб, Іван, Степан, рай, край, май.*

Коли писати ові, коли еві.

Тверда відміна.	М'ягка відміна.	
<i>ові</i>	<i>еві</i>	<i>єві</i>
<i>БатькоВі</i>	<i>конеВі</i>	<i>краєЄві.</i>

33. Коли у множині писати **И**, коли **І**, а коли **Ї**.

Мій край.

Діси, степи, гаї, річки,— краса в природі;
Сади, ставки, в садах хатки,— ну рай та й годі!

У тім раї гудуть рої— селяне-бджоли;

Гудуть, гудуть, меди кладуть... і босі й голі.

Степ—степи, вовк—вовки, стіл—столи, козак—козаки.

Кінь—коні, ніж—ножі, меч—мечі, ківш—ковші,
борщ—борщі, ніч—ночі, калюжа—калюжі, буча—бучі,
паша—паші, пуща—пущі, кобзар—кобзарі, багатир—багатирі, край—краї.

Яке закінчення буває на питання *хто?* або *що?* у множині? Якими трьома буквами ми його пишемо? Коли у множині треба писати *и*, *і*, *ї*?

У множині на питання *хто?* або *що?* в словах твердої відміни в називному відмінкові треба писати на кінці **И**, а в словах м'якої відміни — **І**: столи, ноги, вовки, коні, ночі, пущі, кобзарі.

В словах на **Й** у множині треба писати **І**: раї, краї, рої.

Задача 91. Спийшіть усі речення і підкресліть у множині *и* або *і*.

Шепчуться лози, ріють човни. Сонце за хмари давно заховалося. Не так пани, як ті підпанки. Стерня нам ноги коле, потопилися руки. Кусается, як в Спасівку мухи. Хрущі над вишнями гудуть. Видно, хоч голки збирай. Ллються пахоці чудові. Доки сонце зійде, роса очі виїсть. Гроші всюду хороші. Кобзарі гарно грали. Миші поїли груші.

Задача 92. Полінійте ось так свого ешитка і запишіть по рядках у множині на питання *хто?* *що?* от ці слова: батько, нога, муха, син, брат, кінь, піч, ніч, товариш, борщ, пуща, круча, вовк, батіг, рій, лій, рай, край, май, багатир, кобзар, цар.

Називний відмінок множини.

Тверда відміна.	М'яка відміна.	
Закінчення <i>и</i>	Закінчення <i>і</i>	Слова на <i>й</i> мають закінчення <i>ї</i> .
<i>Батьки.</i>	<i>Коні.</i>	<i>Рої.</i>

Задача 93. Добре пригляньтесь до малюнку на ст. 53 і напишіть оповіданнячко *Василеве свято*. В оповіданні підкресліть всі речівники.

Василеве свято.

Чого Василь мусів довго сидіти в хаті? Чого Василеві дуже хотілося на дворі? Чи довго він саночки

Василеве свято.

тесав? Де він їх ховав? Чиї чоботи взув Василь, як батько заснули? Чию шапку він надів? В чию кохту він одягся? Чого Василь аж засміявся, як вийшов на двір? Чи вволю ж Василь наїздився на своїх саночках?

34. Коли писати ІВ у множині.

Про українців.

Ще не так давно наука українців стояла дуже високо. Всі нас поважали і на Україну тоді їздило навчатися багато сербів, болгарів, москалів і інших народів. Скрізь по Росії тоді було багато українців: учителів, попів, єпископів, архієреїв й митрополитів, — вони сіяли світ та знання серед москалів; було там багато й наших вояків, ремесників та купців.

Придивіться, коли написано закінчення **ів** у множині? На яке питання відповідають ці слова на **ів**? Чи можна тут писати *ив*?

У множині в родовому відмінкові на питання кого, чого нема? (або кого, чого багато?) завжди треба писати ІВ, а не ив: волів, батьків, роїв, ножів, писарів.

Задача 94. Допишіть усі речення, — до кожного речення додайте по 5 слів на **ів**.

В череді багато... На ярмарку було багато... На Україні живе багато... З ремесників в місті живе багато...

35. Коли треба писати ОМ, ОЮ, коли ЕМ, ЕЮ.

Колядка.

Ой славен воїн та й прославився
На всю Україну ще й на Волину.
Хвалився конем перед королем, —
Нема в короля такого коня.

Хвалився мечем перед паничем,
Хвалився жупаном перед гетьманом,
Хвалився луком перед гайдуком.

Стіл—столом, ріг—рогом, віл—волою, ніс—носом,
ріт—рогою.

Ніж—ножем, меч—мечем; ківш—ковшем, борщ—
борщем; кінь—конем, гість—гостем, кравець—кравцем,
учитель—учителем; кобзар—кобзарем, косар—косарем.

Земля—землею, попада—попадає, молодиця—
молодицею; їжа—їжею, душа—душею, пуща—пущею,
круча—кручею.

Як ми де-коли вимовляємо слова: з конем, з учителем, землею?
Коли треба писати **ом**, **ою**, коли **ем**, **ею**?

В словах чоловічого і середнього роду в однині в оруднім відмінкові на питання з ним? з чим? в твердій відміні треба писати **Ом, а в м'ягкій відміні—**Ем**: столом, конем (а не коньом), вікном, полем.**

В словах жіночого роду в однині в оруднім відмінкові на питання з ним? з чим? в твердій відміні треба писати **Ою, а в м'ягкій відміні—**Ею**: водою, землею (а не земльою).**

Задача 95. Спишіть усі слова чоловічого та середнього роду і підкресліть в закінченні **о** або **е**.

Батьком, конем, кінцем, волю, писарем, мечем, ножем, коржем, ковшем, борщем, багатирем, горем, полем, хрущем, хрящем, учителем, князем, журавлем. Собака хвостом балакає.

Задача 96. Спишіть усі слова жіночого роду і підкресліть в закінченні **о** або **е**.

Ногою, годиною, землею, донею, динею, волею, душею, пущею, кручею, горожею, господинею, кутею, скринею, банею, діжею.

Задача 97. Поділіть так свого снитка і в кожний рядок запишіть по 12 слів.

Коли писати ом, ем, ою, ею.

Чоловічий та середній рід.		Жіночий рід.	
Тверда відміна.	М'ягка відміна.	Тверда відміна.	М'ягка відміна.
З ким? з чим? ом.	ем.	єю.	єю.
<i>Волом.</i>	<i>Коєм.</i>	<i>Гукою.</i>	<i>Доєю.</i>

36. Подвоєння звуків в словах на питання чим?

На базарі торгували сілля, маззю, міддю. Стіни обвішано папороттю, щоб мухи труїлися. Вчепилися віссю, та й зламали її. Не жедися за тінню — не здоженеш. Не хвалися міццю, а розумом. Темною ніччу не блукай, собі лиха не шукай. Жила мишка під піччу, годувалася всякою річчу.

Коли в словах на питання *з чим?* подвоюється приголосний звук на кінці?

Коли слово жіночого роду закінчується на **ь** або на **ч**, то в оруднім відмінковій одиниці на питання *чим?* приголосний звук на кінці слова подвоюється: сілля, міддю, ніччу.

Задача 98. Придумайте речення, щоб були оці слова; підкресліть подвоєний звук.

З сілля, з міддю, з маззю, з віссю, з тінню, з папороттю, темною ніччу, за піччу, з міццю, цею річчу, в податтю.

37. Слова на й.

Йрай — краєві, краєм, краї, країв.
Добродій — добродієві, добродієм, добродії, добродіїв.

Після якого звука стоять тут звуки *є, ї*? А після голосного чи можна писати *є, ї*? (див. Граматику частину I § 33 на ст. 40).

В словах на **й** в однині в давальнім відмінкові на питання *кому? чому?* треба писати **єві** (а не *йові*), а в оруднім відмінкові на питання *з ким? з чим?*— **єм** (а не *йом*): бугаєві, бугаєм.

У множині в словах на **й** треба писати **ї, їв**: бугаї, бугаїв.

Задача 99. Полінійте так свого сшитка і запишіть по рядках ось ці слова: рай, гай, шахрай, злодій, рій, глитай, звичай, гультяй, бородай, ратай, сопій, вертій, бугай.

Слова на й.

О д н и н а.		М н о ж и н а.	
Кому? чому? Давальний	З ким? з чим? Орудний	Хто? що? Називний	Кого, чого немає? Родовий.
єві.	єм.	ї.	їв.
<i>Краєві</i>	<i>краєм</i>	<i>краї</i>	<i>країв.</i>

Задача 100. Добре пригляньтєся до цього малюнку напишіть оповідання: *Свиридко штукар*; в оповіданні підкресліть всі речівники.

Свиридко штукар.

Які вігадки любив заводити Свиридко? За що любили його діти? Що він раз надумав? Хто був за музику? В що почали грати? З якими вігадками танцював Свиридко? Що робили інші діти?

Засмійся, Матвійку, дам тобі копійку. Засмійся, смішку, дам тобі кишку. Хто сміється, тому не минеться.

38. Прикмётники.

Панько Куліш.

Панько Куліш **славний** письменник **український**. Він написав багато **гарних** книжок і переклав **святе** Письмо на **українську** мову. Він же остаточно пристосував **стару** азбуку до нашої **рідної** мови, тому **українська** азбука її зветься *кулішівка*. Помер Куліш, як і жив, в **великій** бідності в 1897 році. За **довге** життя чимало зазнав він **лихого** горя та **тяжкої** скрути, три роки пробув навіть на **далекім** засланні.

На які питання відповідають ті слова, що їх тут надруковано чорними буквами? До яких слів вони стосуються? Що вони визначають? Що таке *прикмётник*? Чому він так називається? Чи кожне слово має свою якусь прикмету? Чи може бути прикмета без речі? Чи може в реченні бути прикмётник без речівника?

Задача 101. Скажіть всі відомі вам *прикмети* речей: дошка, крейда, книжка, папір, ніж, одіж, ліс, садок.

Кожна річ має якусь свою прикмету; скажемо, *вода* буває *холодна, тепла, гаряча, чиста, каламутна*, *дрова* бувають *сухі, сирі, дубові, березові, соснові*.

Прикмета речі відповідає на питання *який?* *яка?* *яке?*: *зелений, зелена, зелене, гарний, гарна, гарне, довгий, довга, довге*.

Та частина мови, що означає прикмету речі, звється прикметником.

Прикметники мають дві числі: однину й мно-
жину, всі відмінки й три роди: чоловічий: доб-
рий, синій, жіночий: добра, синя, і середній: добре,
синє.

Прикметники завжди стосуються до якогось
речівника. Якого роду, відмінку або числа буде
речівник, такого ж роду, відмінку й числа буде
й прикметник: ліс **зелений**, хустка **зелена**, листя
зелене, ліса **зелені**, лісами **зеленими**.

Задача 102. Спишіть оці слова і до кожного з їх до-
дайте якусь прикмету; прикметники підкресліть.

*Вода тепла, земля (яка?)..., ліс (який?)..., поле
(яке?)..., дерево..., небо..., листя..., хліб..., булка...,
борщ..., лисичка..., совк..., кінь..., собака..., заєць...,
баран..., кіт....*

Задача 103. Спишіть оці слова і до кожного з їх до-
дайте його кблїр.

*Папір білий, дошка в школі..., крейда..., оливéць...,
листя..., вогонь..., небо..., жито..., український пра-
пор..., сніг..., чорнило..., мідь..., сталь....*

Задача 104. Спишіть оці прикметники і додайте до їх
прикметники з протилежним значінням.

*Білий—чорний, слабий—..., повний—..., сухий—...,
добрий—..., м'який—..., розумний—..., великий—...,
порожній—..., новий—....*

Задача 105. Спишіть оцього вірша і підкресліть речів-
ники раз, а прикметники двїчі.

Село на Вкраїні.

Село—і серце, однокиме...

Село на нашій Україні—

Ненаге писанки село,
 Зеленим гаєм поросло,
 Цвітуть сади. Біліють хати,
 А на горі стоять палати
 Ненаге дубо, а кругом
 Широколистий тополі,
 А там і ліс, і ліс, і поле,
 У сині гори за Дніпром...
 Сам Бог вітає над селом!

Тарас Шевченко (1814—1861).

39. Прикметьики на ИЙ та ІЙ.

Мелетій Смотрицький.

Мелетій Смотрицький давній український письмен-

ник. Він народився в місті Смотричу на Поділлі року 1577. Довго вчився він по школах і став потім архієпископом. Смотрицький славний українець за давні віки. Тому триста років він написав дуже гарну Граматику, і з цієї української граматики почали навчатися скрізь по всім слов'янським світі. Теперішня наша грамати-

ка має дуже багато **стародавнього**, про що колись вперше писав ще Мелетій Смотрицький.

Перелічіть всі прикметники з цієї статті. Які прикметники мають тут закінчення **ий**, які **ій**?

Більшість прикметників мають закінчення **ий: добрий, славний український.**

Тільки небагато прикметників мають закінчення **ій** після звуку **н**: син^{ий}, давн^{ий} (див. їх в задачі 107).

Задача 106. Допишіть прикметники до отчих слів; прикметники підкресліть.

Собака розумна, а осел.... Лев..., а зайчик.... Слон..., а мишка.... Сахар..., а хрін.... Крейда..., а чорнило.... Сухий марець, мокрий май—буде жито ніби гай.

Задача 107. Спишіть усі прикметники на **ній** і запам'ятайте їх.

Синій, житній, давній, стародавній, порожній, пізній, братній, народній, східній, західній, домашній, нинішній, теперішній, тамошній, тутешній, горішній, долишній.

40. Як писати хрестні ймення та фамилії.

Давнє українське письменство.

Письменство на Україні зачалось дуже давно, — тому вже буде коло тисячі років. Першими українськими письменниками були ще святі Антоній Печерський та Феодосій Печерський. Найбільше розцвіло наше письменство в XVI та XVII віці; тоді вславили себе та Україну такі наші письменники: Іван Вишенський, Кирило Ставровецький, Іоаникій Ялятовський, Антоній Радивиловський, Мелетій Смо-

грицький, святий Димитрій Ростовський і багато інших. Все це були великі духовні люде: ігумени, єпископи, архієпископи, митрополіти, і всі вони писали книжки українською мовою. Ось чому дуже помиляються люде, що звуть нашу мову ніби мужичою.

Перелічіть подані тут хрестні ймення; що пишемо на кінці їх? Яка частина мови наші хрестні ймення? Перелічіть подані тут фамилії; що пишемо на кінці їх? Яка частина мови наші фамилії? Як повстають фамилії? Що значать фамилії на *ський, енко, ів (ов)*? На яке питання відповідають фамилії? Чи вам не відомо, щоб уличне прізвище стало за фамилію?

Задача 108. Випишіть з оповідання *Давне українське письменство* окремо хрестні ймення і окремо фамилії; пригляньтесь добре і скажіть, що треба писати на кінці хрестних йменнів і що треба писати на кінці фамилії.

Хрестні ймення мають на кінці ій: Антоній, Федосій. Вони належать до речівників, тим-то й пишемо на кінці їх **ій**, як пишемо, скажемо: солопій, крутій, вертій.

В фамиліях на кінці повинно писати ий: Котлярівський, Старицький, Артемовський.

Всі фамилії належать до прикметників, тому на кінці вони мають **ий**; вони відповідають на питання *чий*: Котлярівський—син котляра, Шевченко—син шевця, Стороженко—син сторожа, Науменко—син Наума, Глібів—син Гліба.

Задача 109. Напишіть 10 хрестних йменнів на **ій**.

Задача 110. Напишіть 10 фамилій на **ський, цький**.

Задача 111. Скажіть, як прозивається син шевця, коваля, ткача, стóляра, маляра, крамаря, стельмаха, Наума, Петра, Огія? Напишіть, як від цих слів будуть українські фамилії.

Задача 112. Які можуть бути фамилії людей, що вийшли з таких міст: Вишня, Грушки, Котляри, Хмельник?

Задача 113. Розкажіть, як повстали або що значать фамилії ваших товаришів в класі.

41. Коли писати Ъ в закінченні прикметників.

Колискова пісенька.

Ходи, котку, до хати Колисочка новесенька,
Дитиноньку колихати. Дитинонька малесенька,
А в нас хатка теплесенька, Та спатоньки радесенька.

Голенький ох, а за голеньким Бог. Пішов дощик
громовесенький, а на той сад зеленесенький.

Горобчик манісінький, на ніженьку кривісінький.

Сільський, польський, панський, український,
людський.

В яких прикметникових закінченнях написано Ъ? Коли треба писати Ъ перед закінченням *ський*? Як вимовляємо звуки *д* і *н* в словах *людський*, *панський*? Чи треба тут писати *ь*?

В прикметникових закінченнях *енький*, *есенький*, *ісінький*, *ський*, *цький* треба писати *Ь*: *маленький*, *малесенький*, *малісінький*, *бабський*, *козацький*.

Звук *Л*, що стоїть перед закінченням *ський*, *ний* або *ший*, приймає *Ь*; всі інші звуки перед тими закінченнями *Ь* не приймають: *сільський*, *вільний*, *більший*, *панський*, *людський*.

Задача 114. Придумайте і запишіть по 5 слів на кожне закінчення: *енький*, *есенький*, *ський*.

Задача 115. Спішіть оці слова і розкажіть, чому треба їх так писати.

Сільський, *польський*, *дальший*, *більший*,
тонший, *менший*, *український*, *людський*,
панський, *поганиший*, *сильний*, *пильний*, *віль-*
ний, *латинський*.

42. Закінчення ЕСЕНЬКИЙ і ІСІНЬКИЙ.

Горобчик манісінький, на ніженьку кривісінь-
кий. Чи хто згадає, чи забуде мене в світу

на чужині—однаковісінько мені. В мене голосок то-
ненький, в тебе тонесенький, а в неї тонісінький.
Цілісінький день на панщині жала. Знайшов на
дорозі цілесенький горщик.

Коли пишемо закінчення *есенький*, а коли *ісінький*?

Закінчення **ёсенький** означає щось просто мале, а
закінчення **ісінький**—щось зовсім мале або дуже мале:
чорнёсенький—просто чорненький, чорнісінький—
дуже, зовсім чорний.

Замість закінчення *ісінький* іноді буває за-
кінчення *юсінький*: чорнюсінький.

Задача 116. Поясніть значіння слів: дрібнёсенький і
дрібнісінький, малесенький і малісінький, гарнесенький і
гарнісінький, тихесенький і тихісінький, тонесенький і тоні-
сінький; дрібнюсінький, манюсінький.

43. Коли писати СЬКИЙ, а коли ЦЬКИЙ.

Про старе українське письмо.

Ще не так давно ми мали свою окремуUkraїнську азбуку, своє гарне письмо,—його
тоді звали козацьким або черкаським. Українці писали
прорізно, буква коло букви рядочком, густенько, немов

*Чуприна власи,
Чуття бденія, бодрости,
Чую бодрствую, трезвлюся,
Чуютий, бодрий, тшавливъ,
Ченне бодбий,
Чю бодбю, блажу,*

„Чуприна — власи. Чутье — бденіє, бод-
рость. Чую — бодрствую, трезвлюся. Чую-
тий — бодрый, тшавливъ. Ченье — говъ-
ніє. Ччу — говбю, блажу“.

Так українці писали тому 250 літ.

би намістечко низа-
ли. Московське пи-
сьмо було тоді дуже
непрорізним і тому
українські вчені й
завели на Москві
своє письмо, що скла-
лося почасти з мо-
сковського, а най-
більше з українсько-
го: воно з Москви

пішло потім по цілій Росії. От чому тепер вся Росія пише цим старим українським або козацьким писемом.

Коли треба писати *ський*, а коли *цький*?

Закінчення СЬКИЙ просто додаємо до кореня: баб-ський, братський, людський.

Коли ж закінчення **СЬКИЙ** додаємо після звуків **К, Ч, ЦЬ**, тоді пишемо замість *ський* закінчення **ЦЬКИЙ**, а звуки *к, ч, ць* зникають: козацький (замість козак-ський), ткацький (замість ткач-ський), німецький (замість німець-ський).

А коли кінцівку **СЬКИЙ** додаємо після звука **Ш**, то це **Ш** зникає і ми його не пишемо: чеський (замість чеш-ський або чес-ський), товариський (замість товариш-ський).

Задача 117. Спишіть оці слова; підкресліть в закінченні **сь** або **ць** і скажіть, чому треба писати так.

Молодецький, козацький, бабський, бурсацький, братський, жіноцький, парубоцький, дівоцький, ткацький, шведський, птаський, волоський, Хмельницький, чеський, товариський.

44. Яких закінчень не можна ділити.

Україн-ський, Хмельни-цький, Полтав-ський, Київ-ський, Чернігів-ський, коза-цький, гайдама-цький, товари-ство, духовен-ство, коза-цтво, парубо-цтво. Добре брат-ство краще багат-ства.

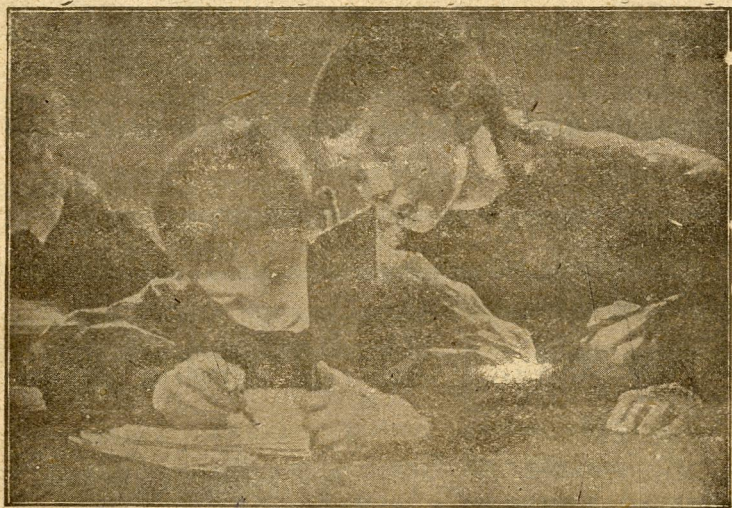
Придивіться до поданого діління слів і скажіть, яких закінчень не можна ділити?

Коли переносимо слово з рядка в рядок, то не можна розривати закінчень слова **ськ, цьк та ств, цтв**; не можна переносити: пансь-кий, козаць-кий, товари-ство, козац-тво, а треба переносити тільки так: пан-ський, коза-цький, товари-ство, коза-цтво.

Задача 118. Спийшіть оці слова і розділкою покажіть, як їх переносити.

Молодецький, козацькому, панського, Хмельницький, гайдамацький, панібратський, бабському, бурсацтво, руського, насський, царство, панство, здпрство, каліцтво, парубоцтво, духовенство, Київської, Полтавського.

Задача 119. Добре пригляньтесь до малюнку і напишіть оповіданнячко *Посварилися*. Підкресліть в оповіданні всі прикметники.

Посварилися.

Чого приніс до школи в торбинці Степан? Чого просив в його Гаврилко? Чому Степан не дав Гаврилкові? Де сиділи в школі Степан і Гаврилко? Яку задачу задав їм учитель? Чи міг її рішити Степан? Про що він просив Гаврилка? Що йому пригадав Гаврилко? Як помирилися діти?

Скупий два рази платить. Не плюй в криницю: пригодиться води напиться. Просьба мур пробиває. Для ми-

лого друга і вола з плуга. Не май сто рублів, а май сто друзів.

45. Коли писати И, а коли І в прикметниках.

Пекло.

Дам всі невірні й християне,
Були пани і мужики,
Була тут шляхта і міщане,
І молоді і старики,
Були багаті і убогі,
Прямі були і кривоногі,
Були видющі і сліпі,
Були і штатські і воєнні,
Були і панські і казенні,
Були миряне і попи.

Іван Котляревський (1769—1838).

Не родися багатим, а родися щасливим. За для всіх чужих народів будьмо рідними братами, а для неньки України—її вірними синами.

Багатий, багатим, в багатім краї, багаті люде, багатих, багатим, багатими; дав багатій семні, в багатій семні.

Синій, синім, в синім небі, сині хвилі, синіх, синім, синіми. Не вірь синій хвилі.

Коли при відміні прикметників треба писати и? В яких прикметниках завжди пишемо і? В яких трьох випадках пишемо і і в прикметниках на ий?

При відміні прикметників на ИЙ в закінченні треба писати И, а при відміні прикметників на ІЙ треба писати і: старий—старим, старих, старими; давній—давнім, давніх, давніми.

В однині в місцевім відмінку на питання де? в закінченні прикметників завжди треба писати ІМ, а не им: в тихім, в давнім, в густім тумані.

В **о́динні** в прикме́тниках жіно́чого роду в дава́льнім відмінку на питання кому? чому? і в місце́вім відмінку на питання де? треба писати **їй**: добрі́й жі́нці, в зе-лені́й ба́лці.

В **мно́жині** в називно́му відмінку на питання **які?** в закінченні прикме́тників треба завжди писати **і**, а не **и**: золо́ті, ста́рі, гу́сті, давні́.

Задача 120. Спишіть оці речення і підкресліть закінчення **ім** або **їй** на питання *де? кому?*

На озері роско́шнім хви́ля срі́бная жи́ла. В чисті́м не́бі зорі́ сяю́ть. На висо́кім горбі́ сто́ить дві́ вербі́. Я жи́в от в ті́м черво́нім буди́нку з черво́ним да́хом. З щирим дру́гом не стра́шно ї́ в темні́м лі́сі. Нема́ мені́ бі́дній, безталанні́й щастя́ на ці́м сві́ті. Купа́вся в чисті́й, холо́дній во́ді. У вели́кім по́сті не хо́ди в го́сті.

Задача 121. Спишіть оці речення і підкресліть закінчення **і** в називно́му відмінку **мно́жини** на питання *які?*

Ми́шко, ми́шко, на то́бі ко́стяні́ зу́би, да́й мені́ залі́зні́. В безкра́йх сте́пах Украї́ни, де зорі́ веселі́ го́рять, моги́ли сумні́, старо́давні́ на со́нці пе́кучі́м сто́ять. Невесе́лі, сумні́ мо́ї щирі́ пі́сні.

Задача 122. Полінійте ось так і по цім зразку напишіть відміну 10 прикме́тників на **ий** і в закінченні підкреслюйте **и** або **і**.

*Коли пи́сати **и**, коли **і** в прикметниках на **ий**.*

О́ д н и н а.		М н о́ ж и н а.			
Яким?	Де? В яким?	Які?	Яких?	Яким?	Якими?
Орудний.	Місцевий.	Називний.	Родовий.	Давальний.	Орудний.
близь	бі́ля, бі́ля	і́	ї́х	ї́м	ї́ми
Тихи́м	в тихі́м в тихі́й	тихі́	тихи́х	тихи́м	тихи́ми

Задача 122. Поліпійте так само і по цім зразку напишіть відміну 5 прикметників на -ій; в закінченні підкреслюйте і; не забувайте, що в прикметниках на ій ніде не може бути и.

Відміна прикметників на -ій.

О д н и н а.			М н о ж и н а.		
Яким? Орудний.	Де? В якому? Місцевий.	Які? Називний.	Яких? Родовий.	Яким? Даральний.	Якими? Орудний.
ім	ім	і	іх	ім	іми
Давнім	в давнім	давні	давніх	давнім	давніми

46. Коли писати ОГО, коли БОГО.

Памва Берінда.

З давнього українського письменства не можна забути славного Памву Берінду. Він був дуже вчений і знав всякі мови. Року 1627-ого він надрукував у Києві в Лаврі першого великого українського словника. Цього давнього словника довго поважали серед всього слов'янського світу. Берінду поховано в Києві в Лаврі року 1632-ого.

Б

Бігорт: Фолукіс, шарліпто-
ва фарба. Ригрига, зр. черв'як.
Багрянця: шарлітть, або
бдббб багровон фърбы. нлн
шарлітна шіта.
Б'їлїй, нл б'її, д'ї: б. чаровні.
фармахос, в'ццо, або л'їл.
Б'її: чаровница, ізї,
Б'їїво: л'їїрїво: л'їо о'їрїт.
Б'їн, к'їїї, в'їн, л'їн,
ш'їлч, б'ї: л'ї: лн, р'їз.
Б'їсь: к'їїка, б'їїка, в'їїм'їл.
Б'їїслові: б'її, б'її пов'їдї.
Б'їїслові: б'її пов'їдї.

З Словника 1627 року П. Берінди.

Які прикметники на питання якого мають на кінці ого, а які його?

В родовому відмінкові на питання якого? в прикметниках на **ИЙ** треба писати **ОГО**, а в прикметниках на **ІЙ** треба писати **ЬОГО**: доброго, багатог, синього, давнього.

Задача 124. З поданих слів виписіть перше прикметники на **ого**, а потім на **ього**; скрізь підкресліть **ого**, **ього**.

Давнього, твердого, м'якого, синього, зеленого, колишнього, чорного, теперішнього, житнього, народнього, бідного, рідного, східнього, порожнього, старого, пізнього, братнього, багатого, домашнього, тамошнього.

47. Треба писати ІШИЙ.

Що ситчіше над усе?—Земля-мати. **Що** прудчіше над усе?—Думка. **Що** миліше над усе?—Сон. Славний козак Максим Залізняк,—славніше Запоріжжа. Чи на світі є країна ще миліша за наш край? Стоїть понура, темніш сліпця, німіш від мура. М'якіший, плохіший.

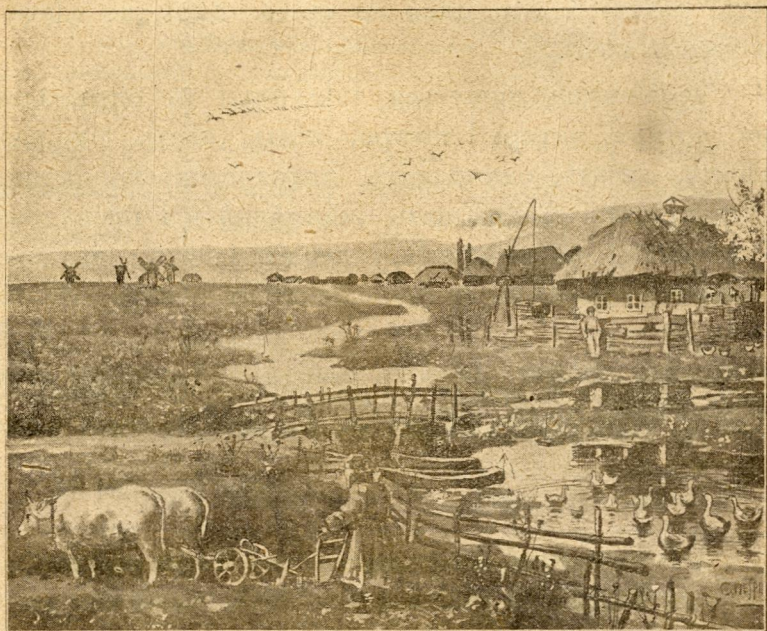
Чи треба писати **іший**, чи може **йший**? Коли пишемо закінчення **іший** в прикметниках?

Коли рівняємо дві чи скільки речі, то тоді в прикметнику треба писати **ІШИЙ**, а не **йший**: старіший, миліший.

Задача 125. Спишіть оці речення і замість... поставте потрібний прикметник (білий, прудкий, хитрий, твердий, милий, яєний, голосний).

Сніг.... від крейди. Собака.... від зайця. Лисиця.... від возка. Сталь.... від заліза. Мати.... над усе. Сонце.... від місяця. Я співаю голосно, а ти.... Правда яєніша від сонця.

Задача 126. Добре пригляньтесь до цього малюнку і напишіть оповіданнячко *Весна*. Скрізь підкресліть закінчення прикметників.

Весна.

Коли наступає весна? Як світить сонце весною? Що робиться в снігом? Які пташки вертаються до нас весною? Яка робота весною на полі? Яка робота в городі? Як в садку весною? Як в лісі? Як на річці? Що роблять діти весною?

Весна днем красна, а на страву пісна. Весна батько й мати: хто не посіє, не буде збирати. Сухий марець, мокрий май—буде жито ніби гай.

*Діду, діду, сій ячмінь,
Драні саночки покинь,*

*Замість їх бери віз,
Та поїдем в вербаліз.*

48. Числівник.

Хто вранці ходить на **штирьох** ногах, **удень** на **двох**, а ввечері на **трьох**? (людина). Біжать **чотири** брати: **двоє** не втече, **двоє** не здожене (колеса в возі).

Числівники пишуться так: один (й оден, їден), три, чотири, чотирі і штири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять і шіснадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят, шістдесят і шісдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'ятдесят і дев'яносто, двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот, двічі, двійчі, двічі, тричі, тричі, трійчі.

Скільки може бути якоїсь речі? Що таке числівник? Як пишуться числівники?

Частина мови, що показує число річей або порядок їх, зветься ймення чи словè або числівник. Числівник відповідає на питання скільки? котрий? Наприклад, скільки: п'ять, сім; котрий: п'ятий, сьомий.

Задача 127. Напишіть словами всі числівники на питання *скільки?* від 1 до 100.

Задача 128. Напишіть словами всі числівники на питання *котрий?* від 1 до 100.

Задача 129. Полінійте ось так свого сшитка і напишіть по 12 слів в кожний рядок.

Числівники відповідають на питання:

Скільки?

Котрий.

Скільки?

Котрий.

Чотири.

Чотиртий.

П'ять.

П'ятий.

49. Відміна числівників.

Відміна числівників один, одна, одно.

Відмінки.	Одинна.			Множина.
	Муж. рід.	Жіноч. рід.	Середній рід.	Для всіх родів.
Називний	один	одна	одно	одні
Родовий	одного	одної (однієї)	Як муж. рід.	одних
Давальний	одному	одній		одним
Причинний	одного, один	одну		одних одні
Орудний	одним	одною		одними
Місцевий	одному, однім	одній		одних

Задача 130. Порівняйте цю відміну з відміною інших частин мови і скажіть, яка частина мови змінюється так само?

Відміна числівників два, три, чотири.

Відмінки.	2	3	4
Називний	Два, дві, двоє	Три, троє	Чотири
Родовий і Місцевий	двох	трох	чотирох
Давальний	двом	трьом	чотирьом
Орудний	двома	трьома	чотирма

Відміна числівників від 5 до 100.

Відмінки.	5	6	7	8
Називний	п'ять	шість	сім	вісім
Родовий і Місцевий	п'яти, п'ятьох	шести, шістьох	семи, сімох	восьми, восьмох
Давальний	п'яти, п'ятьом	шести, шістьом	семи	восьми
Орудний	п'ятьма	шістьма	сема	восьма.

Задача 131. Напишіть родовий відмінок числівників від 1 до 20.

Задача 132. Напишіть давальний відмінок числівників від 1 до 20.

Задача 133. Напишіть орудний відмінок числівників від 1 до 20.

Задача 134. Прочитайте по-нашому ось ці числа: $2\frac{1}{2}$ (півтретя), $3\frac{1}{2}$ (півчварта), $4\frac{1}{2}$, $5\frac{1}{2}$, $6\frac{1}{2}$, $7\frac{1}{2}$, $8\frac{1}{2}$, $9\frac{1}{2}$.

50. Займєнник.

Брат не пішов до школи, бо він заслаб і його не пустили здому; йому ввесь день боліла голова. **Сестра** довго ходила, а коли вона вернулася, я просив її дати мені вечеряти. Я люблю червоні квітки і таке ж сукно. Нас було п'ятеро, стільки було й їх.

Скажіть, хто тут він, його, йому, вона, я, її, мені, нас, їх? Яке тут таке *юс*? Скільки тут стільки?

Хто? (займєнник речівникóвий): я, ти, він, вона, воно, хто, що, хтось, щось, себе.

Чий? Який? (займєнник прикметникóвий): Мій, твій, свій, наш, ваш, цей, той, такий, котрий, кожний, інший.

Скільки? (займєнник числівникóвий): стільки, скільки, кільки.

Яку частину мови замінює займєнник? Через що він так прозивається займєнник? Перелічіть займєнники, що замінюють ймення речеве, прикметове й числове.

Частина мови, що замінює ймення речеве, прикметове або числове, звється **займєнник**.

Задача 135. Напишіть 10 речень таких, щоб вони мали займєнники; займєнники підкресліть.

51 Відміна займёнників.

Відміна займёнників я, ти, він.

Відмін- ки.	Пита- ня.	О д н и н а.					Мнóжина.		
Називн.	хго	я	ти	він	вона	воно	ми	ви	вони
Родов.	кого	мене	тебе	його	її	його	нас	вас	їх
Давальн.	кому	мені	тобі	йому	їй	йому	нам	вам	їм
Прич.	кого	мене	тебе	його	її	його	нас	вас	їх
Орудн.	ким	мною	тобою	їм, ним	нею	їм, ним	нами	вами	ними
Місцев.	на кому	мені	тобі	ньому, нім	ній	ньому нім	нас	вас	них

Відміна займённика цей, ця, це.

Відмінки.	О д н и н а.			Мнóжина
	Муж. рід.	Жіноч. рід.	Середн. рід.	Для всіх родів.
Називний	цей	ця	це	ці
Родовий	цього	цеї, цієї, ції	цього	цих
Давальний	цьому	цій	цьому	цим
Причинівий	цей, цього	цю, цюю	це	цих, ці
Орудний	цим	цею, цією	цим	цими
Місцевий	цим, цьому	цій	цим, цьому	цих

В деяких місцях замість **цей, ця, це** кажуть і пишуть **сей, ся, се**.

Відміна займёнників хто, що, весь.

Відмінки.	О д н и н а.		О д н и н а.			Мнóжина.
			Муж. рід.	Жіноч. рід.	Середн. рід.	Для всіх родів.
Називний	хто	що	весь	всі	все	всі
Родовий	кого	чого	всього	всєї, всєїї	всього	всіх
Давальний	кому	чому	всьому	всій	всьому	всім
Причинівий	кого	що	весь, всього	всю	все, всього	всі, всіх
Орудний	ким	чим	всім	всею, всєїю	всім	всіма
Місцевий	кім, кому	чім, чому	всім, всьому	всій	всім, всьому	всіх

Задача 136. Напишіть 10 займёнників в родовім відмінку однини.

Задача 137. Напишіть 10 займёнників в давальнім відмінку однини.

Задача 138. Напишіть по 10 займёнників в оруднім і місцевім відмінку однини.

52 Дієслово.

Мати на панщині.

На панщині пшеницю жала;
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи,—пошкандибала
Івана сина **г**одувать:
Воно сповитее **к**ричало
У холодочку за снопом.
Расповіла, нагодувала,
Попéстила, і ніби сном
Над сином **з**адрімала.

Тарас Шевченко (1814—1861).

Перелічіть все, що робила мати. Що таке *дієслово*? Чому воно так зветься *дієслово*? Чи може щось діяти нежива річ? Чи часто в реченнях буває дієслово?

Життя людське.

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли,
Гайок, садочок **р**озвели
Кругом хатини, і **п**ишались,
Неначе князі. Діти **г**рались,
Росли собі та **в**иростали.

Тарас Шевченко.

Перелічіть дієслова тут. Що важніше в реченні—речівник чи дієслово? Чи часто в реченні буває дієслово? Чи може бути речення без речівника? а без дієслова? Як ви думаєте, з трох частин мови—

речівник, прикмётник, дієслово—яка частина повстала пайраніше, яка найпізніше? Чи багато прикмётників в мові неграмотної людини?

Кожна жива річ непременно що-небудь робить або що небудь діє; скажемо: горобець *літає*, пташка *щебече*, школяр *пише*, кінь *біжить*.

Кожна нежива річ непременно знаходиться в якомусь стані: картина *висить*, стіл *стоїть*, камінь *лежить*.

Частина мови, що визначає якусь дію або стан, зветься **дієсловом**.

Дієслово має дві числі: *однину й множину*; три *особи*: *першу, другу й третю*: *однина*: *я читаю, ти читаєш, він читає*; *множина*: *ми читаємо, ви читаете, вони читають*.

Задача 139. До отцих слів допишіть, що вони діють; дієслова підкресліть.

Маляр малює, купець..., коваль, учитель, настух, швець, школяр, хлібороб, писар, кухарка, столяр, доктор.

Задача 140. До поданих дієслів допишіть дієслова з протилежним значінням.

Старіти—молодіти, купувати—..., дозволяти—..., давати—..., казати правду—..., кінчати—..., нити—..., губити—..., крацати—..., ходити—....

Задача 141. Полінійте ось так свого списку і з оповіданнячка *Сирітка* повиписуйте речівники, прикмётники, займённики і дієслова.

Речівник.	Прикмётник.	Займённик.	Дієслово.
Великдень	Слушаву	Мені	Тралиось

Сирітка.

На Великдень, на соломі,
Проти сонця, діти
Гralись собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стьожку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,

Кому свитку... Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала...
— Мені батько справив...
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала...
«А я в попа обідала!»
Сирітка сказала...

Тарас Шевченко (1814–1861).

Задача 142. Полінійте ось так свого ешитка і напишіть відміну дієслів: пишу, ношу, сижу, кошу, роблю, граю.

Відміна дієслів.

О д н и н а.			М н о ж и н а.		
Що я роблю.	Що ти робиш.	Що він робить.	Що ми робимо.	Що ви робите.	Що вони роблять.
1 особа.	2 особа.	3 особа.	1 особа.	2 особа.	3 особа.
Пишу	пишеш	пише	пишемо	пишете	пишуть

53. Коли писати Ъ в дієсловах.

Хто мовчить, той двох навчить. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. Літо на зіму робить. Варвара заварить, Сава засолить, а Микола поставить

кєла. Силою не дають—силою віднімають. Без долі й по гриби не ходять.

Що стоїть тут в кінці дієслів на питання *що робить, що роблять?*

На питанні що робить? або що роблять? на кінці треба писати Ъ: спить, ходить, сплять, ходять.

Задача 143. Спшишіть подані зверху приклади і підкресліть **ь** на кінці дієслів: *Хто мовчить.*

54. Треба писати ТЬСЯ, а не ЦЯ.

Тихо по степу туман розлягається, а місяць зза хмари погляне й ховається. Гнуться ясені до хвили, гнуться явори і квіти, гнуться верби, гнуться лози, гнеться, хилиться комиш. Спить, не ворухиться срібная річенька; сизий туман навкруги розростається. Людська кривця не водиця, розливати не годиться.

Як вимовляємо закінчення **ться** в дієсловах? Як треба писати: **ться** чи **ця**? Як писати з дієсловом часточку **ся**?

Коли дієслово закінчується на ЄЯ, то в 3-ій особі на питання що робить? що роблять? перед ЄЯ треба писати ТЬ: судить—судиться, судять—судяться.

Це закінчення хоч і вимовляємо **ця**, проте завжди треба писати **ться**.

Часточку ЄЯ треба писати вкупі з дієсловом: про-ситься, носитья.

Задача 144. Спшишіть оці речення і підкресліть **ть** перед закінченням **ся**.

Мокрий дощу не боїться. Хто рано підводиться, за тим діло водиться. Як бідний плаче, то ніхто не баче, а як багатий скривиться, то всяке дивиться. Багатий дивується, як то сьогий годується. Кому щастя, тому й півень несеється, а коли не ведеться, то й курка не несеється. Кому йдеться, то й на

скибку прядеться. Мужик в землю дивиться, а на сім верстов бачить. Хто в п'ятницю засміється, той в неділю плаче. Тоді просо засівається, як дуб сухий розвивається.

Задача 145. Полінійте ось так свого шпитка і в кожний рядок запишіть по 10 дієслів.

Треба писати ться.

О д н и н а .		М н о ж и н а .	
Що робить?		Що роблять?	
ть	ться	ть	ться
<i>Просить</i>	<i>проситься</i>	<i>просят</i>	<i>просятся</i>

55. Треба писати ШСЯ, а не СЯ.

Злиднями не доробишся. Глухого не докличешся. Опечешся на молоці, то й води боятимешся. В скупого й льоду не допросишся. Вирижаешся на день, хліба бери на тиждень.

Як вимовляється закінчення шся в дієсловах? Як треба писати: шся чи ся?

В другій особі однини на питання що робиш? треба писати **шея**, а не **ея**: судишся, водишся (хоч вимовляємо: судися, водися).

Задача 146. Придумайте і запишіть 20 дієслів на шся.

56. Часточки СЯ та СЬ.

Судітисся—судітись, топітисся—топітись, сподіватисся—сподіватись.

Судився—судивсь, топився—топивсь, сподівався—сподівався, судилися—судились, порайся—порайсь.

Чи часточка ся скорочується в сь? Коли це буває?

Ча́сточна СЯ може скорочуватись в **ча́сточку СЬ**. Це буває в дієсловах, коли перед *ся* стоїть голосний звук, або приголосний *в, й*. Приклади: умивати**сь**, умивав**сь**, умивали**сь**, по́рай**сь**.

Ча́сточна СЬ пишеться вкупі з дієсловом.

Задача 147. Придумайте і запишіть 10 дієслів, де *б ся* скорочувалось в *сь*.

57. Коли в дієсловах писати Е, Є, а не И, І.

Будуть—будеш, буде, будемо, будете.

Кажуть—кажеш, каже, кажемо, кажете.

Знають—знаєш, знає, знаємо, знаєте.

Коли на *е* не падає наголос, то як це *е* вимовляється? (див. § 11 ст. 19). Коли в дієсловах треба писати *е* або *є*? Після якого звука ставиться *є*? Чи може *є* стояти після приголосного?

Коли в 3-ій особі множини на питання що роблять? на кінці дієслова маємо **УТЬ**, то при відміні цього слова треба скрізь писати **Е**, а не **И**: пишуть — пишеш, пишемо, пишете.

Коли в 3-ій особі множини на питання що роблять? на кінці дієслова маємо **ЮТЬ**, то при відміні цього слова треба скрізь писати **Є**, а не **И**: рають — раєш, раємо, раєте.

Задача 148. Напишіть відміну дієслів: кажу, пишу, буду, стогну, в'яну, гасну, в'яжу ось по цьому зразкові: скрізь підкреслюйте *е* в закінченні.

Звук е в дієсловах.

О д н и н а.		М н о ж и н а.		
Що ти робиш?	Що він робить?	Що ми робимо?	Що ви робите?	Що вони роблять?
2 особа	3 особа	1 особа	2 особа	3 особа
еш	е	емо	ете	уть.
Пишеш	пише	пишемо	пишете	пишуть.

Задача 149. Спишіть усі дієслова і замість + поставте **є** або **е**, що потрібно.

Торгу+мо, зна+те, да+ш, мож+те, ляж+мо,
псу+те, купу+мо, нес+те, плет+ш, пас+мо, гра+те,
да+мо.

Після якого звука ставимо **є**, після якого **е**?

Задача 150. Напишіть відміну 10 дієслів з звуком **є** в закінченні; звук **є** підкресліть.

Звук є в дієсловах.

О д н и н а.		М н о ж и н а.		
Що ти робиш?	Що він робить?	Що ми робимо?	Що ви робите?	Що вони роблять?
2 особа	3 особа	1 особа	2 особа	3 особа
єш.	є.	ємо.	єте.	ють.
Граєш	грає	граємо	граєте	грають.

58. Коли в дієсловах писати И, а не Е.

Держать—держиш, держить, держимо, держите.
Нбсать—нбсиш, нбсить, нбсимо, нбсите.

Коли на **и** не падає наголос, то як це **и** вимовляється? (див. § 10 і § 11 на ст. 19). Коли в дієсловах треба писати **и**, а не **е**?

Коли в 3-ій особі множини на питання що роблять? на кінці дієслова маємо АТЬ, ЯТЬ, то при відмінюванні цього слова треба скрізь писати И, а не е: ворбжать—ворбжиш, ворбжить, ворбжимо, ворбжите; кбсать—кбсиш, кбсить, кбсимо, кбсите.

Задача 151. Напишіть по цьому зразкові відміну дієслів: ворожу, кошу, прошу, горожу, держу, ношу, хожу, люблю; підкресліть **и** в закінченні.

Звук и в дієсловах.

О д н и н а.		М н ó ж и н а.		
Що ти робиш?	Що він робить?	Що ми робимо?	Що ви робите?	Що вони роблять?
2 особа	3 особа	1 особа	2 особа	3 особа
иш.	ить.	имо.	ите.	ять, ать.
<i>Бродиш</i>	<i>бродить</i>	<i>бродимо</i>	<i>бродите</i>	<i>бродять.</i>

59. Коли писати в дієсловах И, а коли І.

Коли хочете косити, то косіть, а як хочете носити, то носіть. Гуси-гуси, гусенята, візьміть мене на крилята та понесіть до батенька. Коли хочеш лози, то в Пилипівку вози. Напишіть, принесіть, учити—учіть, просити—просіть, рвіть, поріть, моліть, любити—любіть.

Коли в дієсловах треба писати іть?

Коли ми щось наказуємо, або щось просимо, то в таких дієсловах в однині треба писати на кінці И, а в множині ІТЬ: ходи, носи, води, ходіть, носіть, водіть.

Задача 152. Спишіть осьього вірша і підкресліть в дієсловах і.

За Вкраїну.

*Свою Україну любіть,
Любіть її во врем'я люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Тарас Шевченко (1814—1861).

60. В дієсловах треба писати Увати, Ювати.

Руїна.

Гетьма́ни, гетьма́ни! Як би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн...

Тарас Шевченко (1814—1861).

Зібрався колядувати, як вже й щедрувати
пора! Краще не грішити, ніж покутувати.

Коли на **о** не падає наголос, то як ми його вимовляємо? (див. § 12 ст. 20). Не дивлючись проте на це правило, що повинно писати в дієсловах—ува́ти чи ова́ти?

В дієсловах треба писати ува́ти, юва́ти, а не овати, езати: купувати, царювати.

Задача 153. Спишіть оцього вірша і підкресліть **ува́ти** в дієсловах.

Запорожці.

*Було колись—в Україні
Ревіли гармати;
Було колись—запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
Г славу і волю.
Минулося,—осталися
Мошили по полю!...*

Тарас Шевченко (1814—1861).

Задача 154. Спишіть оці слова і замість + поставте **у** або **ю**, що потрібно.

Роскош+вати, ра+вати, гост+вати, мандр+
вати, мал+вати, куп+вати, торг+вати, цар+вати,
год+вати, во+вати, бід+вати, гор+вати, танц+вати,
пан+вати, буд+вати.

61. Ча́сточка НЕ з дієсло́вом пишеться окремо.

Косар.

Косаря уночі.
Зустрічають сичі.

Не благай, не проси:
Не клепає коси,

Тне косар, не спочиває, Чи то пригород, чи город—
Ні на кого не вважає, Як бритвою старий голить
Хоч і не проси. Усе, що даси.

Тарас Шевченко.

Як писати слово-часточку не з дієсловом? В яких тільки словах не пишеться вкупі з дієсловом? Чи можна вживати слів *невгавати*, *неволити* й *ненавидіти* без часточки не?

Слово-ча́сточка НЕ з дієсло́вом завжди пишеться окремо: не хочу, не списав, не бачили.

Часточка НЕ вкупі з дієсловом пишеться тільки в словах: Невгавати, Неволити, Ненавидіти й Нехтувати.

Задача 155. Придумайте 5 речень таких, щоб вони мали часточку не окремо від дієслова.

Задача 156. Спишіть усі речення і підкресліть слова, що мають не вкупі з дієсловом.

Поїдом їсть мене горе невигаючи. Неволити нікого не можна. Гріх ненавидіти брата. Сором нехтувати рідною мовою.

Задача 157. Добре пригляньтеся до цього малюнку і напишіть оповіданнячко: Як Пилипко млина робив. В оповіданні підкресліть всі дієслова.

Як Пилипко млина робив.

Як дожидав весни малий Пилипко? Чи були в його чоботи? Коли він вперше після зими вибіг на двір? Чи мерзли йому ноги? Як пішла вода, що вигадав тоді Пилипко? Як він майстрував собі млина? Куди він поніс його? Чи добре молів його млин? Чого радів Пилипко?

Загадки. Стукотить, гуркотить, як сто коней біжить; треба стати, погадати, що тим коням їсти дати. Крутиться, вертиться, тільки берега держиться. Брат брата січе, біла кров тече. Що біжить без повода?

62. Прислівник.

 й високо сонце ходить, **низенько** заходить. **І вчора** орав, і **сьогодні** орав. **Тяжко, важко** в світі жити сироті без роду. Як **гірко** заробиш, то **солодко** ззіси. Порожній колос **догори** стерчить.

Як?—**високо**, і **низенько**, **гірко**, **солодко**, **догори**, **сміло**, **тепло**, **холодно**, **добре**, **поволі**, **навмисне**, **набік**, **гаразд**.

Коли?—**вчора**, **сьогодні**, **позавчора**, **торік**, **завжди**, **інколи**, **завсіди**.

Де?—**праворуч**, **ліворуч**, **скрізь**, **тут**, **там**, **вгорі**.

Куди?—**назустріч**, **наперед**, **назад**, **вгору**, **туди**, **сюди**.

Доки?—**довіку**, **допізна**, **досі**, **доти**.

Прикметник завжди відноситься до речівника; до чого відноситься **прислівник**? Чого так зветься **прислівник**? (тут слово—дієслово, кажемо прислівник замість придієслівник). На які питання відповідає прислівник? Скажіть на кожне питання по де кілька прислівників.

Частини мови бувають відмінні й невідмінні. Відмінні: речівник, прикметник, числівник, займенник і дієслово. Всі інші частини мови,—прислівник, прийменник, злучник і оклик звуться невідмінними, бо їх не можна змінювати.

Невідмінна частина мови, що показує прикмету дії, зветься прислівником.

Задача 158. Напишіть по 5 прислівників на питання: *як? коли? доки? де? куди?*

Задача 159. Зробіть прислівники від слів: гіркий, гарний, довгий, швидкий, мовчати. Скажіть, як повстають прислівники?

Задача 160. Додайте до дієслів: ходити, писати, робити всі можливі прислівники. Пишіть так: *ходити швидко, поволі...*

63. Приймénник.

Прийшов я до його в кімнату; в кімнаті книжки лежали на столі, під столом і біля стола.

В столі, над столом, під столом, край стола, біля стола, коло стола, на столі, без стола, з стола, до стола, за столом, перед столом, серед стола, по столі.

Входити, надходити, походити, підходи, сходити.

Що таке **приймénник**? Через що він так прозивається? Чи вкупі чи окремо пишеться прийменник з іменнями і з дієсловами?

Приймénником зветься така невідмінна частина мови, що показує стосунок одної речі до другої: книжка на столі, книжка в столі.

З іменнями (речівниками, прикметниками, числівниками і займénниками) **приймénник** пишеться окремо: *без брата, без любого, без п'яти, без тебе.*

З дієсловом прийменник пишеться вкупі: *написати, підписати, списати, дописати, виписати.*

Задача 161. Спийшіть оці найчастіше вживані прийменники: *за, по, під, над, коло, край, біля, при, на, перед, серед, в, у, від, без, до, з*; списуючи, до кожного з цих прийменників додайте речівника, так: *за столом...*

Задача 162. Спийшіть оці речення і прийменники пишть вкупі чи окремо від слова, як потрібно.

По + ходити по + полю. Під + нести під + руку. При + слугбував при + церкві. На + сипати на + доріжки піску. В + ходити в + двір. Від + ійти від + гріха. До + нести до + школи.

64. Злۇчник.

Ішов кобзар до Києва та сів спочивати. Ходить сон проз вікон, а дрімота кола плота. Засвітила блискавка, і грім ударив по полю. Хліб та вода молодецька їда.

Що таке злۇчник? Чому так він зветься злۇчник? Що злۇчник звязує?

Незмінна частина мови, що звязує слова або речення, зветься злۇчником. Найчастіше бувають такі злۇчники: *а, і, та, же, але, то, щоб, бо, або, ні—ні, ані—ані.*

Задача 163. Напишіть 10 речень, де були б злۇчники.

65. Ёклик.

Й, не шуми, луже, зелений байраче! **Ох**, горе сиротині на чужині. **Ай!** закричав хлопчик. **Слава** Вкраїні, любій вітчині, **слава** довіку однині! **Гей**, хлопці, до роботи! **Нумо** до праці мерщій!

Що таке ёклик? Зза чого так зветься ёклик?

Незмінна частина мови, що визначає наші душевні почуття, зветься ёкликом. Ёклики: *ой, ох, ай, гей; ото! нумо! нуте! овва! ого!*

Задача 164. Напишіть 10 речень з ёкликами.

66. Знаки розділові.

Телеграми.

Пішов чоловік на заробітки в місто, а вдома лишилася жінка з дитинкою. От і трапилося жінці горе: дитина вмерла, згоріла клуня і бідна лишилася сама. І жінка вдарила чоловікові таку телеграму:

Дитина вмерла згоріла клуня лишилася сама

Довго длубав чоловік оцю телеграму та й ніяк довідатися не міг, щò за лихо трапилося вдома. Все йому здавалося, ніби дитина згоріла, ніби все в хазяйстві погоріло, тільки клуня лишилася сама...

Щò хотіла написати жінка? Як прочитав телеграму чоловік? Через що він помилився? Що таке розділові зна́ки? Для чого ставимо розділові знаки? Чому вони так звуться розділовими? Чи добре було б, коли б ми писали без всяких розділових знаків, як це було давно колись?

В одному царстві мали скарати на смерть якогось чоловіка. Судді довго судили його, вирікли йому смерть, але справа була темною і то́му судді передали її на волю цареву. Довго точилася справа, обвинувачений щоденно чекав собі смерти чи волі. Аж ось прийшла така телеграма:

Простити не треба казнити.

Читали судді телеграму й не знали, що робити: чи *Простити, не треба казнити*, чи—*Простити не треба, казнити...*

Лаврін Зизаній.

Лаврін Зизаній славний українець з Галичини. Жив він тому більше 300 років. Зизаній учителявав у Львові, Вильні, Києві,

а потім став протопопом Корецьким. Року

ГРАММАТИКА

СЛОВЕ́НСКА.

Съставле́нна, Лавре́нтіємъ
Зіза́ніємъ.

СОГРАММАТИЦѢ.

Что́ е́сть Грамматі́ка ;

Грамматі́ка е́сть, и́звѣст-
ное кѣ́жство, ѣ́же бл҃го
глаго́лю и́писати.

То́лкуваніе .

Гра́мматі́ка е́сть певное вѣ́дѣіе,
же́кимы до́бре мо́гли и́писати.

Свѣ́дѣіе .

Ко́лико е́сть ча́сти гра́мматі́ки:

А

Грамматика 1596 р. Лавріна Зизанія.

1596 Лаврін Зизаній на-
писав найпершу Грама-
тику українською мо-
вою. Того ж 1596 року
він склав найперший
український Словник та
українську Граматку. І
з того часу пішли гра-
матики, гра́матки та
словники по Вкраїні.

Які розділові зна́ки в цім опо-
віданні? Подивіться, які розділові
зна́ки е́сть в малюнку Граматики
Лавріна Зизанія? Що там стоїть
замість зна́ка пита́ння? Перелічіть
всі розділові зна́ки. Який найго-
ловніший знак розділовий? Коли
ставимо кра́пку?

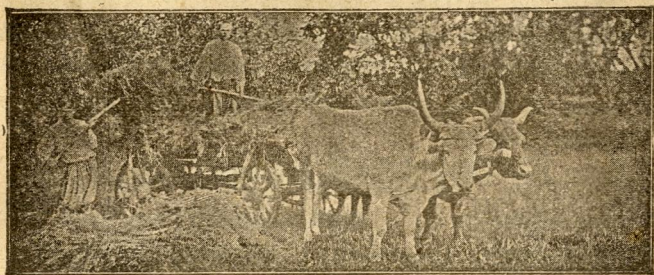
Коли ми пишемо, то кожна думку від думки
або речення від речення розділяємо зна́ками, що
звуться **розділовими зна́ками**. Зна́ки ці помагають
нам краще і скоріше стямити те, про що пи-
шеться в книжці.

Найчастіше в письмі вживають таких розділових
зна́ків: кра́пка . дві кра́пки : за́пинка , знак пи-
та́ння ? і знак оклику !

Кра́пкою розділяємо речення від речення, коли вони
не мають однакового змісту.

Коли читаємо, то перед кра́пкою треба спи-
нитися і читати тихше.

Задача 165. Напишіть оповіданнячко: Як ми сіно везили по цьому малюнку і поставте, де потрібно, крапку.

Як ми сіно везили.

67. За́пинка.

Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. Нехай думка, як той ворон, літає та кричить, а серденько соловейком щебече та плаче. Не родить роля, але Божа воля. Сім літ горох не родив, проте голоду не було. Чума з лопатою ходила та гробовища рила, рила, та труном, труном начиняла, і „со святими“ не співала.

Роскажіть, чому в цих прикладах поставлено за́пинку? Які речення розділяємо за́пинкою? Перед якими словами завжди ставимо за́пинку? Чим розділяємо слова, що повторюються?

Коли речення дуже близькі по змісту одне до одного, то їх треба розділяти **За́пинкою**.

Перед словами-злучниками **а, але, проте** завжди треба ставити **За́пинку**.

Коли слова повторюються, то їх треба розділяти **за́пинкою**: Тихо, тихо Дунай воду несе.

Коли читаємо, то перед **за́пинкою** треба трохи спинитися і читати голосніше.

Задача 166. Спишіть усі речення і поставте потрібні знаки розділові.

*Минають дні минають ночі минає літо жалестить
пожовкле листя Варвара постеле Сава погладить Микола
стукне Не місце чоловіка красить а чоловік місце Тяжко,
важко сиротині а ніхто не бачить Химерять химерять
та й зроблять з лемеша швайку Недавно недавно у нас на
Вкраїні старий Котляревський оттак щедетав Хоч пагано
співаю протє голосно.*

Задача 167. Спишіть з оповідання *Помилилась* (стор. 16) листа солдатового і з оповідання *Телеграми* (стор. 89) жінчину й цареву телеграми і поставте за́пинки там, де потрібно.

68. Дві кра́пки.

Українці на Москві.

Ї наших українців на Москві працювали такі люде : Єпифаній Славинецький, Семен Полоцький, Степан Яворський, Димитрій Ростовський, Феофан Прокопович і сила інпих. Українці на Москві завели таке : церковний спів, правопис, письмо, граматику, школу, вірші і багато іншого. Скрізь по Росії українці служили на таких посадах : ігумени, архіереї, митрополіти, учителі, экзаменатори.

Коли ставимо дві кра́пки? Чим розділяти слова, що повторюються? Пригадайте, що треба писати на кінці хрестних йменів та фами́лій (див. § 40 ст. 62)?

Дві кра́пки треба ставити годі, коли щось перелічуємо; слова́, що їх перелічуємо, треба розділяти за́пинкою, а перед ними ставимо дві кра́пки: *Від льоду до льоду частини року такі : зима, весна, літо й осінь.*

Коли одне рече́ння пояснює друге, то між ними треба ставити дві кра́пки: *Бере шага, аж труситься : тяжко його брати.*

Задача 168. Спишіть оці рече́ння і поставте між ними потрібні зна́ки розділові; слова́, що перелічуються, розділяйте за́пинкою.

Над граматиною багато працювали такі українці Зизаній Смотрицький Максимович Житецький Кримський й інші Українські словники склали Зизаній Беринда Котляревський Пискунів Тимченко Комарів Грінченко й інші Український митрополит споконвіку прозивався так Митрополит Київський Галицький і всія Росії.

69. Знак пита́ння.

Україна.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
Защо тебе сплюндровано?
Защо марно гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

Тарас Шевченко (1814—1861).

Після якого речення ставимо знак пита́ння? Як писали колись знак пита́ння (див. на ст. 90 Граматику Л. Зизанія, 6 рядок зверху або перший знизу: замість ? колись ставили крапку з запинкою)? Яку букву треба писати після знака пита́ння?

Коли в реченні щось питаємо, то на кінці такого речення треба ставити **ЗНАК ПИТА́ННЯ**: Де поділося козацтво, червоні жупани? де поділась доля, воля, бунчуки, гетьмани?

Задача 169. Спишіть осьього вірша і поставте потрібні розділові знаки.

Дули.

Дули мої дули мої,
Лиша мені в вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами

Чом вас вітер не розвіяв
В степу як пилину
Чом вас лихо не приспала
Як свою дитину

Тарас Шевченко (1814—1861).

70. Знак оклику.

Ярема на панщині.

Яремо! де ти? хамів сину!
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині
Та принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрова!
Посип індикам! гусям дай!
Піди до льоху, до корови,
Та швидче, хаме!... Пострівай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:
До пані треба. Не барись!..
Пішов Ярема, похилився...

Тарас Шевченко (1814—1861).

Після якого речення ставимо знак оклику? Яку букву пишемо після знака оклику?

Коли ми в реченні щось наказуємо, або щось просимо, або когось кличемо, то по таких реченнях і треба ставити **знак оклику**: *Сини мої! орли мої! летіть в Україну!*

Задача 170. Спишіть усі речення і поставте потрібні розділові знаки.

Серденько просить козаче, співай. Мовчи та мак товчи. Прости мені, мій батечку Добридень, тату, в хату Язичку язичку маленька штучка, та велике лихо робиш. Візьміть мене, хмари, на крила свої.

Задача 171. Спишіть вірша: *Ще не вмерла Україна* і підкресліть знак оклику.

Ще не вмерла Україна.

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля!
 Ще нам, браття-молодці, усміхнеться доля!
 Згинуть наші вороги, як роса на сонці!
 Запануєм, браття, ми в своїй сторонці!
 Душу й тіло ми положим за свою свободу
 І покажем, що ми, браття, козацького роду!
 Гей, гей, браття милі!
 Нумо братися за діло!...
 Гей, гей, пора встати!
 Пора волю здобувати!...

Павло Чубинський (1839—1884 р.).

71. Рóзділка.

Прийшов **аби-хто**, приніс **аби-що**, зробив **аби-як**.
Де-не-де по хатах ясне світло сяє. **Де-хто**
 помер, а **де-кого** немає. Я мав тобі багато **де-чого** ці-
 кавого розказати, а сказав тільки **де-що**. Кого-**небудь**
 зістріну, який-**будь** подорожній підвезе. Слухай-**но**,
 сину, скажу тобі **де-що**. **Що**-хвилини, **що**-години, **що**-дня
 і **що**-ночі свою неньку споминаю. **По**-вкрїнському йти
підгору—йти вверх, а **по**-московському—вниз.

Як пишеться **рóзділка**? Чому цей значок так зветься **рóзділкою**?
 Чому його не можна залічити до знаків розділових? Розділові знаки
 ділять речення, а що ділить **рóзділка**? Через що на **рóзділку** можна
 сказати знак сполучення або знак з'єднання? Коли треба ставити **рóз**-
ділку? Слова **аби** і **де** приточуються до слова спереду чи ззаду?

Слова-часточки аби, то, де, небудь, будь, но при-
 точуються до сусіднього слова **рóзділкою**: **аби-хто**, **аби-**
як, **аби-де**, **хтось-то**, **що-то**, **якийсь-то**, **де-хто**, **де-**
не-де, **де-кого**, **де-кому**, **де-що**, **кого-небудь**, **який-**
будь, **гляди-но**, **сиди-но**.

Часточка що на питання **коли?** приточується до
слéва рóзділкою: **що-хвилини**, **що-години**, **що-дня**,
що-тижня, **що-місяця**, **що-року**, **що-ранку**, **що-ве-**
чора, **що-ночі**, **що-зіми**, **що-весни**, **що-літа**, **що-**
осени.

Розділною приточуємо до слова **часточку** **НО** в таких виразах, як: по-мобіому, по-твобіому, по-свобіому, по-нашому, по-вашому, по-чийому, по-якому, по-їхньому, по-українському, по-німецькому.

Задача 172. Напишіть 20 слів, де були б слова-часточки **аби, то, де, небудь, будь, но.**

Задача 173. Придумайте 5 коротких речень з часточкою **що.**

Задача 174. Придумайте 5 коротких речень з часточкою **по.**

Задача 175. Спишіть оці речення і підкресліть знизу ту часточку, що приточується до слова розділкою.

Що-вечора, що-ранку то й надінеш новодранку. Тужу я, тужу що-день, що-години. Не що-день Великдень. Шило-мотовило, по-німецькому говорило, по-турецькому закидало.

72. Коли не треба писати розділки.

Продав коні за півдарма. Магнітна стрілка завжди показує південну і північну сторону. Рідня до півдня, а як сонце зайде, ніхто не знайде. Як би мені черевики, то пішла б я на музики. Син же мій вбитий, хто ж мене поховає? **Щоб** стати розумним, **щоб** знати про світ Божий, треба читати книжки. Ярмо буде, **аби** були плечі. Земля така, **ніби** кўля. Тече вода **іzza** гаю та **попід** горою, хлюпошуться качаточка **поміж** осокою. Горить **понад** зорями місяць як жар. **Ані** до його забалакати, **ані** його спитати.

Як пишемо з словами слово **пів**? Як писати слова-часточки **би, б, же, ж**? Як писати **ані**? Як писати дві сліві-часточки, коли вони зливаються в одне?

Слово ПІВ треба писати **вкупі з словом і без розділки:** піваршина, півдня, півтретя, північ, південь, півроку, півяблока.

Злучники би, б, же, ж треба писати окремо від слів і без розділки: прийшов би, де б, він же, чи вже ж. Вкупі пишемо тільки слова: щоб, аби, ніби.

Коли два приймєнники зливаються в один, то писати їх треба вкупі і без розділки: зза, ізза, поза, понад, попід, спід, поміж *).

Злучники ані — ані треба писати вкупі і без розділки: ані встати, ані сісти.

Задача 176. Напишіть 15 слів, щоб починалися з *нів*.

Задача 177. Напишіть 6 коротеньких речень, щоб були в їх часточки *би, б, же, ж*.

Задача 178. Напишіть 3 реченні, щоб в їх були *ані — ані*.

Задача 179. Спишіть оці речення і підкресліть прийменники, що злилися до купи.

Літа орел, літа сизий попід небесами. Дунув вітер понад ставом. Тече вода спід явора ярм на долину. Вилітали орли зза крутої гори. Ізза гори вітер віє, берізоньку хилить. Поза очі цокочуть, що хочуть. Поміж тими крутими горами сходила зоря.

Задача 180. Спишіть оці речення і підкресліть *нів, би, б, же, ж, ані*.

Люде б сонце заступили, як би мали силу, щоб сироті не світило, сльози не сушило. Лучча рілля ранняя, ані ж тая пізня. Надувся, як півтора нещастя. Обіцяв цар півцарства, а пан півпанства.

Задача 181. Пригляньтесь добре до малюнку на сторінці 98 і напишіть оповіданнячко; назву оповіданнячка придумайте самі. В оповіданні підкресліть всі розділові знаки.

73. Милозвучність.

Українське слово.

слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх!
Дітьми безпам'ятно забутий...

*) Їх де-коли пишуть, як вони склалися: з-за, із-за, по-за, понад, по-під, с-під, не-між.

Малюнок до задачі 181.

О слово рідне! Шум дерев,
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань, вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами студними* над ним...

Олександр Олесь (род. 1878 р.).

Яким було українське слово? Чому поет називає його „орле скутий“, „чужинцям кинуте на сміх“, „дітьми безпам'ятно забутий“? До чого поет рівняє українське слово? Зза чого на українське слово поет каже „орле“, „співочий грім“, „шум дерев“, „музика зір блакитнооких“, „шовковий спів степів широких“, „Дніпра левій рев“, „меч“, „сонце“? Що значить: „осяй мій край і розлетися дощами студними над ним“? Коли діти більше тямлять: як вчити їх рідною мовою, чи як вчити чужою мовою? Чи росте дерево на всякому ґрунті однаково? Чи не так росте й людина?

Кожна мова живе так, як і всяка жива тварина; мова має свої закони і свої звичаї. Українська мова дуже любить, аби голосні й приголосні звуки в розмові нашої йшли не аби як, а в певнім ладу; мова наша не терпить, щоб два голосних збіглися поруч.

Наша мова українська дуже милозвучна; на світі нема другої мови, щоб була такою милозвучною.

Задача 182. Чули ви, як хтось гарно грає, або гарно співає? Чи не з такою хіба охотою ви слухаєте, коли хтось дуже гарно розказує по-нашому?

Задача 183. Коли балакають євреї, цигани, або поляки, то яких звуків чутно в їхній мові найбільше? Що відмінного чує наше ухо в їх розмові від розмови нашої?

*) *Студними*—родючими, великими, як студня або криниця.

74. Коли писати В, а коли У.

Попав у бистру воду нещасний чоловік. Попала **в** бистру воду.

Коли треба писати **в**, а коли **у**? Чому це **в** змінюється на **у**, а **у** на **в**? Як нам легше сказати: *він у школі, вона в школі чи він в школі, вона у школі?*

В українській мові прийменники **в** та **у** часто змінюються один на один, аби не стояли поруч два голосних звуки. Після голосної треба писати **В**, а після приголосної **У**: *вона в хаті, він у хаті.*

Задача 184. Спишіть усі речення і підкресліть часточки **в** або **у** двійчі, а звук попереднього слова, після якого вони стоять, раз.

Бовть, як камінь у воду. Темно в хаті, як у домовині. Роби до поту, а їж ув охоту. Учитель у школі, що ніп у церкві.

75. Коли писати В, а коли У спочатку слова.

Варвара ночі **в**вірвала, а дня приточила. Злякався, аж очкур **у**вірвався. Холодно, **в**дягнувшись **в** одно. **У** неділю **в**ранці рано поле крилося туманом. Він **у**ранці встає, йому Бог подає. Ой **у** полі могила, там **у**дова ходила. Серед села **в**дова жила. Що з воза **в**пало, те пропало. Як **у** воду **в**пав. Він **у**пав згори **в** воду. На **В**країні, **в** **У**країні, мова **в**країнська, наріз **у**країнський. **В**зяв—**у**зяв, **в**став—**у**став, **в**пав—**у**пав.

Чому міняється **в** на **у**, а **у** на **в**? Коли це буває?

Коли слово починається з **У** або **В**, то після голосної треба його писати з **В**, а після приголосної з **У**: *Прийшов учитель до вчителя.*

Задача 185. Спийшіть опі речення і підкресліть *в* або *у* на початку слова двійчі, а звук попереднього слова, після якого вони стоять, підкресліть раз.

Ой удова, бідна вдова та й плакати стала. Убога вдова подала вбогому хліба. Нарід Український живе над Дніпром 14 віків. Народу вкраїнського 40 мільонів. Зі всіх боків татарів насіла, з усіх боків воріженьки линуть. Дзюба в нору, хвіст угору (криниця). Було колись добре жити на тій Україні. Козаче-соколе, візьми мене з собою на Вкраїну далеку. Утікав перед вовком, а впав на медведя. Що пройшло, як у воду звійшло. У неділю рано вранці синє море грало. Така вже вдача собача. Тепер уже всі знають, що сонце стоїть, а земля вертиться.

76. Коли писати І, а коли И.

Поборов та й випросив. Голий підперезався, та й зовсім зібрався. Бог дав, Бог і взяв. Багатого й шило голило, а нас і бритва не бере. Кличе мати Йвана, а наш Іван і не чує. Іде вона, йде, та й пришла в ліс.

Чому змінюється й на і, а і на й? Коли писати і, а коли й? До яких звуків—голосних чи приголосних—залічуємо й (див. частина I Граматики стор. 18).

Після голосної треба писати й, а після приголосної—і: я й ти, він і я.

Задача 186. Спийшіть опі речення і підкресліть двійчі *й* або *і*, а звук попереднього слова, після якого вони стоять, підкресліть раз.

Вода й камінь довбає. Проти сили й віл не потягне. Умер козак та й лежить та й нікому затужить. Кому щастя, тому й доля. Як Бог дасть, і в вікно подасть.

Задача 187. Добре пригляньтесь до малюнку на сторінці 103 і напишіть оповіданнячко; назву оповідання придумайте самі. В оповіданні підкресліть початкові *в* або *у*, підкресліть часточки *в* або *у*, і або *й*.

77. Як живе слово.

ир складається з людей, ліс — з дерев, птаство — з пташок. Так само мова складається з слів.

Кожне слово має своє життя; як про людину можна розказати довгу історію, так само і про слово можна розповісти цікаве оповідання: слово зароджується, росте, множитья і потроху зникає.

Було колись у нас слово **уж**, **гуж** і значило віршовку, — від його й пішли слова наші **гуж** (ним оглоблі до хамута прив'язують), **гужівка**. Через це слово **гуж** — віршовка пішло в нас і слово **гуж** — змія, бо на віршовку схожа, а саме слово **гуж** — віршовка давно вже зникло.

Так часом буває, що на старому, трухлявому пні буйно відростають молоді паростки.

Колись Україна дуже кохалася в гарнім церковнім співі; дяк збирав собі всіх, хто мав гарний голос, і з ними співав; цей співочий гурток тоді називали **капелія**; а де-коли гурт музикантів теж називали **капелія**. Пройшли віки, таких співочих гуртів на Україні не стало, проте самè слово **капелія** лишилося ще й досі, та тільки тепер воно значить уже не співочий гурток, а просто гурт, компанія або товариство.

Давно-давно колись були дорогі шовкові **плати**, — від їх і слова пішли: **платок**, **плаття**. Ці **плати** були тоді як гроші, — за них вимінювали крам, і від цього слова **плат** і пішло слово **платити**.

Давно-давно колись не було ще таких грошей, як тепер у нас; торгівлю вели більше **скотиною** (а слово «скотина» значило «гроші»), — вона й була тоді дорогою; гурт скотини звався тоді, як і тепер, **товар**; ним торгували, тому й пішло слово **товар** ніби-то крам (товар у крамниці). До товару потрібний був якийсь сторож; але товар був тоді дуже дорогим, тим-то за сторожа до його брали тільки близьку, чесну та вірну людину; такий сторож коло товару став зватися **товариш**. Минули віки, пішли у нас всякі гроші, що замінили скотину або товар, а старі слова **товар** — крам та **товариш**, **товаришувати** лишилися ще й досі.

Малюнок до задачі 187.

Давно-давно колись був нарід, що звався римляне; по-їхньому село прозивалося паг, а ті, що жили в селі, звалися пагані, це б то *селяки*; нічого недоброго в цім слові тоді не було. Згодом пішло християнство, але йшло воно перше по великих містах, а паги (села) і пагані (селяки) довго були язичниками і не хотіли приймати християнства. От зза цього і пішло тоді слово паганий і воно перше значило тільки нехрист або язичник, а згодом паганий почали казати й на недобрим, хоч і хрещених людей. Від римлян це слово прибуло до нас.

Колись на Україні було багато ремесничих гуртів або товариств; ці товариства прозивалися *цехами*. Ремесники тоді ділилися на цехових і нецехових; нецехові прозивалися партачами, цеб-то незалежними від цеху людьми; слово партач нічого недоброго тоді не мало. Щоб стати цеховим, треба було складати іспита, тому не всякий попадав до цеха, а мусів бути партачем, цеб-то нецеховим. Нецехові працювали паганше за цехових, тому й пішло слово партач—хто пагано робить, партачити—аби-як робити.

Буває, що слово губить старе своє значіння. Стріляти колись значило пускати тільки *стрілу*, а тепер можна сказати навіть «стріляти з пушки». Городити колись значило обносити тином саме тільки місто або гóрод, а тепер можна городити й свою оселю. Загороджене місце колись було тільки гóрод, а тепер це й горóд.

Оливці колись робили з олова, а тепер їх так не роблять, проте стара назва живе ще й досі.

Буває, що слово зза старості *насилу* живе, або живе його тільки кусок, а частина давно вже загубилася. Найчастіше слово губить ту частину, що стоїть на кінці слова або з початку його і що в слові без наголосу. Скажемо, спасибі склалося з «спаси Біг», магайбі—з помагай Біг, ач який—бач який.

Було колись слово *досткан*,—це ковшик з дошки, що ним пили воду або що; згодом початок цього слова відпав і ми тепер маємо з *досткан*, *достакан* слово стакан і тут уже мало що нам нагадує, що він колись був з дошки.

Яке життя має слово? Як відростають паростки від слова? Чи нема в нашій мові слів, позичених з чужих мов? Чи однаково розуміли слово *їздити* колись і тепер?

Задача 188. Подумайте і скажіть, як склалися і що значать слова: райдуга (або весёлка), Великдень, верховодити, правбис, азбука, речівнік, прикметник, дієслово, божевільний, добрівечір, добридень, мабуть, сваволя.

Задача 189. Від чого пішла назва *чорнило*? Чи добре буде так сказати: *червоне чорнило*? Чи правду ми кажемо, коли кажемо: я пишу *оливцем*?

Задача 190. Що значать от ці слова: три, при, віз, беріг, замок, мука, груба, ніс, рів, співа, дума, сік, брати, май, рай, рада, брів, ніж. Яка частина речі ці слова?

Задача 191. Яка частина речі ці слова: Ой моя *мила*, дай мені *мила*, бо я рук не *мила*.

Слов'янське письмо.

1. Про слов'янські букви.

Спочатку слова пишеться **ѣ**, а в середині і в кінці слова **і**: *ѣзро, ѣси*.

2. Для звука **о** в слов'янській азбуці єсть 3 букви: **о, Ѡ і ѡ**. Спочатку слова пишеться **Ѡ**, а **о** в середині і в кінці слів: *Ѡтрокѣ, Ѡнѣ, Ѡнмѣ, Ѡло*.

Буква **ѡ** (омега) пишеться в прийменниках *ѡ, ѡбѣ*, та в приростках *ѡ, ѡкѣ*: *ѡ кодѣ, ѡенимѣти, ѡграенти*; в позичених з інших мов словах: *самѡѡнѣ*.

3. Для звука **у** єсть 3 букви: **ѹ, у, Ѹ**. Спочатку слова ставиться **ѹ** або **у**, а **Ѹ** (ук) в середині або в кінці слів: *ѹчїніѣ, Ѹхо, рѸкѸ* (хоч пишемо *ѹ*, проте читаємо як *у*). В давній слов'янській мові була ще буква **ж** (юс великий), тепер теж читається як **у**: *ржѣ, зжѣ*.

4. Буква **Ѣ** вимовляється *от: Ѣкрокініѣ*.

5. Буква **з** (зіа) вимовляється як **з** і пишеться тільки в цих словах: **зѣзда, зѣіе, злэкз, злѡ, зѣръ, змій, зѣніца, зѣлѡ.**

6. Буква **ї** пишеться перед голосними, буква **и** перед приголосними і в кінці слів: **зѣіе їнѣз, градї.** Буква **ї** зветься **однорамѣнним** або **десятиричним** (бо **ї=10**), а буква **и** зветься **дворамѣнним** або **вісьмиричним** (бо **и=8**); рамено—плечѣ.

7. Спочатку слова пишеться **и**, а **а** (юс малий) в середині і в кінці слів: **їако, скатїй, вѣа.**

8. Букви **Ѡ** (=т, ф), **Ѣ** (=кѣ), **Ѥ** (=пѣ) пишуться тільки в словах грецьких та латинських, що зайшли в слов'янську мову: **Ѡридѣтика, Ѡлѣксандрѣ, СамѤѡнѣ.**

9. Буква **у** грецька, тому й зветься **їгрек** (цеб-то і грецьке); вона вимовляється як **і**: **укопѣ, мѣро;** але коли **у** стоїть між голосними, то вимовляється як **в**: **лѣвїтѣ, ѣвѣнгелїе, ѣвѣа.**

10. Буква **ѣ** українцями споконвіку вимовлялася й тепер вимовляється завжди як **і**: **хлѣбѣ, вѣрѣю, ко вѣки вѣковѣ;** на Москві цю букву вимовляють як **е** і цю свою вимову було прищепили й нам.

11. Буква **ѣ** (їр) ставиться в кінці слів після приголосної; вона була колись голосною і вимовлялась як **о**; тепер вона зовсім стратила колишню силу і вже не вимовляється,—вона тільки показує тверду вимову приголосного, після якого стоїть, зза чого й прозивається ще твердий знак.

2. Слов'янські цифри.

Наші теперішні цифри звуться арабськими, бо видумали їх араби в VII віці по Різдві Хр.; у нас їх пишуть уже років з триста. Але у всіх давніх народів букви азбуки були разом з тим і цифрами. Тому і в слов'янській мові теж букви бувають і ци-

фрами; коли треба, щоб буква визначала цифру, над нею ставлять значка—*титло*: [~].

Ось слов'янські цифри: $\bar{\text{а}}$ —1, $\bar{\text{в}}$ —2, $\bar{\text{г}}$ —3, $\bar{\text{д}}$ —4, $\bar{\text{е}}$ —5, $\bar{\text{з}}$ —6, $\bar{\text{ж}}$ —7, $\bar{\text{и}}$ —8, $\bar{\text{к}}$ —9, $\bar{\text{л}}$ —10, $\bar{\text{м}}$ —11, $\bar{\text{н}}$ —12, $\bar{\text{о}}$ —13, $\bar{\text{п}}$ —14, $\bar{\text{р}}$ —15, $\bar{\text{с}}$ —16, $\bar{\text{т}}$ —17, $\bar{\text{у}}$ —18, $\bar{\text{ф}}$ —19, $\bar{\text{х}}$ —20, $\bar{\text{ц}}$ —21, $\bar{\text{ч}}$ —30, $\bar{\text{ш}}$ —40, $\bar{\text{щ}}$ —50, $\bar{\text{з}}$ —60, $\bar{\text{д}}$ —70, $\bar{\text{п}}$ —80, $\bar{\text{ч}}$ —90, $\bar{\text{р}}$ —100, $\bar{\text{р}}$ —101, $\bar{\text{т}}$ —200, $\bar{\text{т}}$ —300, $\bar{\text{у}}$ —400, $\bar{\text{ф}}$ —500, $\bar{\text{х}}$ —600, $\bar{\text{щ}}$ —700, $\bar{\text{ш}}$ —800, $\bar{\text{ц}}$ —900, $\bar{\text{а}}$ —1000, $\bar{\text{в}}$ —2000, $\bar{\text{к}}$ —20000, $\bar{\text{а}}$ —1918, $\bar{\text{а}}$ —1919, $\bar{\text{а}}$ —1920.

3. На́голос.

В слов'янській мові над всіма словами, виключаючи тільки слів-часточок, ставлять на́голос. Найчастіше ставиться на́голос *гострий* [']; коли ж на́голос припадає на кінцевий голосний звук, то тоді ставиться на́голос *тупий* : **Шан**у́й ба́тька тво́го і ма́тирз тво́ю, і до́бро то́бі бу́де на зе́млі.

4. При́дих.

Кожний початковий голосний звук в слов'янській писемі має значок [^], що зветься *при́дихом*: **е**ще́, **о**тце́ць.

5. Ти́тла.

В слов'янській писемі всі назви святих і поважних речей пишуться скорочено, не всіма буквами,—їх кожний і скороченими повинен добре знати. Над такими словами ставиться значок скорочення або *титло*: [~]; це титло зветься простим. Бувають ще титла з буков: слово-титло ^с, добро-титло ^д, рци-титло ^р, глаголь-титло ^г, он-титло ^о.

Найчастіше з титлами пишуться ось ці слова:

Титло просте.		Слово - титло.		Добро-титло, оя-титло, глаголь - титло.	
Написано.	Читаєте.	Написано.	Читаєте.	Написано.	Читаєте.
А҃г҃лз	Ангел	А҃плз	Апостол	Б҃ѣа	Богородиця
Б҃ѣз	Бог	Б҃ѣткѣо	Божество	Б҃л҃г҃тѣа	Благодать
Б҃л҃г҃з	Благ	Б҃л҃г҃в҃нз	Благословен	В҃л҃ка	Владика
Б҃л҃ж҃нз	Блажен	Воскр҃ніе	Воскресеніе	Вл҃чца	Владичиця
Д҃хз	Дух	Г҃дѣ	Господь	М҃рз	Мудр
Дѣа	Діва	Г҃ж҃а	Госпожа	Мл҃ницз	Младенець
І҃исз	Ісус	Дѣткѣо	Дівство	Н҃л҃а	Неділя
Мл҃тѣа	Молитва	Є҃п҃кпз	Єпископ	Пр҃в҃нкз	Праведник
М҃ти	Мати	Ієр҃л҃мз	Іерусалим	Пр҃тѣча	Предтеча
Мр҃іа	Марія	Кр҃тз	Крест	Пр҃п҃кнз	Преподобен
Мч҃нкз	Мученик	Кр҃т҃и҃тель	Креститель	Пр҃р҃окз	Пророк
Н҃бо	Небо	Мл҃тѣа	Милость	Тр҃ца	Троїця
О҃цз	Отець	Мл҃рдіе	Милосердіе	Є҃вл҃іе	Євангеліе
С҃тз	Свят	Міцз	Місяць	На образах пишуть по-грецьки: Ѡ Ѡн (над Христом, значить сущий, Бог); І҃н҃ѣ҃ї—Ісус Назарянин Цар Іудейський; Мр҃ д҃ѣ—Мати Божа (по-грецьки).	
С҃тл҃а	Святитель	Пр҃тѣолз	Престол		
Сп҃сз	Спас	Р҃ж҃ткѣо	Роздество		
Сн҃з	Син	Хр҃тѣо	Христос		
Цр҃а	Цар	Цр҃ткѣо	Царство		
Цр҃ковз	Церков				

Зразки слов'янського письма.

Давня слов'янська мова—це мова давня болгарська, де-то та мова, якою писали в IX віці книжки св. брати Кирило та Мефодій. Цю болгарську мову ще в X віці занесено перше до нас на Україну, у Київ, де вона змішалася

з нашою мовою і згодом розійшлася такою по всій Росії; мова ця стала у нас мовою церкви і письменних людей.

Потроху до цієї давньої слов'янської мови входила жива наша мова і так згодом і витворилася **нова слов'янська мова**, та мова, якою пишуть тепер церковні книжки і якою тепер правлять по церквах Служби Божі.

1. Зразок української мови XI віку.

Найдавнішими пам'ятками української мови вважаються Збірники царя Святослава 1073 і 1076 років, писані в Києві діяконом Іваном. Ось невеличкі уривки з цих пам'яток:

ДѢхъ господень исплани оуселеную. И възгодно бѣдетъ Богоу. Не можетъ чьрньца быти. Мира сего творецъ. Оправданте възводицу. Оулови пѣтицу. Не вѣдаютъ, ако болатъ. Богъ помагае. Виноу назнаменѣе, Бога нарицае. Тогда разѣе. Вѣдомо да бѣде. Крадын да не краде. Подобае покланатиса. Себе не пытан. Отъ лица твоего камо вѣжоу. Съхранение съ принадоу. Не добръѣ творять. Нестатъкъ доуши. Много ти тѣбѣѣ. Оуставъ да бѣдетъ користъ.

Чловѣчѣ роуѣ, рекше лѣтоу. Хочемъ решти. Не чюють. Будѣтъ поуѣ на покровѣ крѣпости. Что е бола, что тѣбѣоуе господѣ. Много пошыпъчѣтъ. Пограмитъ та борошанъмъ своимъ. На послѣдъкъ поругаеѣ ти са. Не свариса съ чловѣкъмъ сильнъмъ. Лоуче е одинъ. Морокъ зълз чловѣкоу лъжа. Погѣплаеѣ лице свое. Сътворѣ грѣхъ. Борѣтъса съ ними. Безъ конца боудѣтъ. Не часто озирайтъса назадъ. Къ царѣ пристѣупи. Припади къ творцю. Шѣмъ и клопотъ, ако морѣ воднаштѣса. Пианица не обогатѣеѣ. Начаша складати свиты. Тѣжитъ тѣло. Принимѣти млати младенца. Стоупивъ въ двѣри црквиныа, весь часъ съ страхъмъ стон. Бѣлаго дѣла конецъ прѣдъ началъмъ распытан. Чѣдишиса калоу и попелоу. Отъ вѣсего їдѣца. Сыноу мон любин! Въдовицѣмъ помоштанникъ боуди.

Так балакали колись нашою мовою в Києві 900 років тому назад. Коли так, то чи ж можна нашу українську мову звати молодого, недавньою!

2. З української Пересопницької Євангелії 1556 року.

Сталося пакъ въ єдинъ днь, ѿже вѣстоупилъ въ лодю ѿ оученици єго. И рѣкаъ къ нимъ: переплынемъ на ѡноую

сторону Озера, и поплыли на боду. И коли плыноули, того часу былз оуноуль. И пришла боура и вѣтры на Озеро, ажз и боаны въ лодю бивалиса такъ, иже въ велико страху были. Тогда пристоупивши звадили егд рекоучи: оучителю, оучителю, загыкаѣ. И Онъ вѣтавши приказалъ вѣтрови и боанамъ водни и перестали. И борзо тихо оучинилося. И рѣкаъ: и: гдѣ естъ вѣра ваши; и Онъ оустраши вшиса дивовалиса и мобили единъ ко другѣмоу: ѡ ктѣ жъ тѣ естъ и жъ и вѣтромъ и бодѣ приказоуе и слоухаютъ егд.

3. „Отче наш“ з української Євангелії 1581 року.

Оче нашъ, котрый єси на небесахъ, нехай святи тѣя имѣ Твоѣ. Нехай приа тѣя королѣвство Твоѣ, нехай вѣдетъ кола Твоѣ іако въ небѣ, такъ и на землѣ. Хлѣба нашого повсѣденного дай намъ сегодѣ. И ѡпѣти намъ грѣхѣи нѣши, бо и мы ѡпѣраемъ виновѣтци нашомъ. И не оубѣди насъ въ покѣшене, але насъ вѣбавъ ѡ злого. Бо твое естъ королѣвство, і моць і хвала на вѣки. Імѣнь.

4. З книжки св. Димитрія, митрополита Ростовського, 1677 року.

Лаврѣнъ Опанасенко, Обыкатель Чернѣговскій, Одышѣлъ былз рѣзъмъ, и (іако естъ звѣчай безрозъмнымъ) вѣгалъ поночи, котрого въ еденъ часъ вѣдѣ рѣки оупитица хотѣчого поймано, а егда былз припроваженъ предъ чюдотворный ѡбразъ Прѣстон Бѣи, Котраа наставаляетъ къ рѣзъмъ Бжтвѣномъ вѣѣ, образъ пришѣ къ собѣ, и навѣвши совершенного рѣзъмъ, здорово поверноѣ до домъ, хвалачи Бѣа и Бѣѣ вразъмнѣшю егд.

Коли и святі митрополити писали українською мовою, то чи можна таку мову звати мужичою?

5. Вірш св. Павла, митрополита Тобольського, XVIII віку (похований в Лаврі в Києві).

Когда жила въ свѣтѣ, всѣмъ была немалѣи,
Тогда на мнѣ всѣкіе гдѣи належали.

Днѣсь два пѣти предлежатъ—къ адъ и до неба.

Съ богачемъ тѣенъ пѣтъ въ небо, къ адъ ити трѣба.

Зміст цієї книжки.

До вчителя—на обгортці.	Сторінки.
1. Як живе мова. Бесіда.	3
2. Мова ділиться на говірки. Бесіда.	4
Село Шепеляве. Бесіда	4
3. Граматика й правопис. Бесіда	5
4. Непрорізні приголосні звуки	7
5. Чи писати і чи и	9
6. Коли писати и, а коли і після звуків г, к, х.	11
7. Наголос	14
8. Від наголосу залежить тьма слова.	16
9. Складі наголошені й ненаголошені.	17
10. Непрорізний голосний звук	19
11. Чи писати е чи и?	19
12. Чи писати о чи у?	20
13. Части́ни слова	22
14. Слова з двох коренів	25
15. Міна з на с.	27
16. Коли з не змінюється на с	28
17. При́ростки роз та з не змінюються перед с.	28
18. При́росток без не міняє з на с	29
19. При́росток ви.	30
20. Части́ни мови	32
21. Пита́ння до слів	34
22. Речі живі й неживі	35
23. Речі́вник	37
24. Чолові́чий, жіно́чий та серед́ній рід.	38
25. Число	41
26. Дві́йне число	42
27. Відмі́на речі́вників.	44
28. Слова́ на ар, ир	46
29. Слова́ на ець	48
30. Слова́ на о́нька, е́нька	48
31. Тверда та м'я́гка відмі́на	49
32. Коли писати о́ві, коли е́ві.	50
33. Коли у мно́жині писати и, коли і, а коли І	51
34. Коли писати і́в у мно́жині	54
35. Коли треба писати ом, ою, а коли ем, ею	54
36. Подво́єння звуків в словах на пита́ння чим?	56
37. Слова́ на й	56
38. При́кме́тник	58
39. При́кме́тники на и́й та і́й	60
40. Як писати хре́стні йме́ння та фами́лії.	61

41. Коли писати ь в закінченні прикметників	63
42. Закінчення осенній і лісний	68
43. Коли писати сьній , а коли цьний	64
44. Яких закінчень не можна ділити	65
45. Коли писати и , а коли і в прикметниках	67
46. Коли писати ого , коли ього	69
47. Треба писати іший	70
48. Числ зник	72
49. Відміна числівників	73
50. Займений	74
51. Відміна займєнників	75
52. Дієслово	76
53. Коли писати ь в дієсловах	78
54. Треба писати ться , а не ця	79
55. Треба писати шся , а не ся	80
56. Часточки ся та сь	80
57. Коли в дієсловах писати е , є , а не и , і	81
58. Коли в дієсловах писати и , а не е	82
59. Коли писати в дієсловах и , а коли і	83
60. В дієсловах треба писати увати , ювати	84
61. Часточка не з дієсловом пишеться окремо	85
62. Прислівник	86
63. Прійменник	87
64. Злучник	88
65. Оклик	88
66. Знаки розділові	89
67. Запинка	91
68. Дві крапки	92
69. Знак питання	93
70. Знак оклику	94
71. Розділка	95
72. Коли не треба писати розділки	96
73. Милозвучність	97
74. Коли писати в , а коли у	100
75. Коли писати в , а коли у спочатку слова	100
76. Коли писати і , а коли й	101
77. Як живе слово	102
Слов'янське письмо	106

8087
дати оповіданнячко до малюнка перше гуртом в школі, а потім нехай запишуть його самі діти. Коли єсть змога або потреба, не звертайте великої уваги на мої питання й відповіді,—гуртом виробіть собі свої, і дуже добре було б, коли б до малюнку підібрали якийсь живий недавній факт з свого шкільного життя.

Вірші я подаю в звичайному віршовому складі, бо єсть краса і в самій формі віршів; тим-то я не нищу форми віршів і не подаю їх в один рядок. Звичайно, як що потрібно, де-які вірші з моєї книжки разом з списуванням можна давати дітям й завчати напам'ять.

Я пильнував подати стільки матеріялу в частинах I та II, щоб його з лишкою вистачило на піврічча в I частині і на рік в II частині; думаю, що з більшого матеріялу вчителіві не потрібне, коли в його нема змоги пройти все або частину відкласти на 3-рік. От тому, як би вчитель признав якогось мого уроку або задачу зайвими, нехай проміне їх. Коли вважаєте потрібним, міняйте мій порядок §§.

Скрізь в своїй книжці, особливо в частині II, я пильнував провести думку повільного історичного розвою нашої мови; я бажаю, щоб діти втямили, що звуки й букви—не одне й теж, щоб вони втямили навіть саме життя звуків.

Я пильнував, аби подати дітям за два роки нав всі головніші основи українського правопису, аби на їх за перший та другий рік писати грамотно по-українськи. Крім того, я уторював дітям шлях вже до справжньої Граматики, як що їм доведеться її навчатися.

З боєм мушу сказати, що на дорозі до кращого видання Граматики була мені сила всяких технічних перешкод; тому дуже прошу ласкаво перебачити мені де-які хиби й цюг видання. Іншим разом попильную зробити все як найкраще.

Звертаюсь до шановних учителів, що навчатимуться з моєї книжці, з щирим проханням поділитися зі мною своїми думками про мою книжку; мені дуже цікаво було б знати, що в моїй книжці трудного, які задачі трудні, що можна викинути з книжки, а що варто додати, яких слів в книжці діти не розуміють, що може перенести з I частини в II і т. и. Всім, хто пришле мені (Кам'янець-Подільський Університет) свої замітки на цю книжку, я заздалегідь щиро дякую і вишлю безплатно нове видання цієї Граматики.

Проф. І. Огієнко.

Зрештою 36 коп (1986) 1
Видавництво Книгарні Є. Чарн

Київ, Фундуківська вул. № 4.

Граматка. Український буквар з малюнками і з додавом різної азбуки. Склав **Норець (Т. Лубенець)**. Видання шосте, поправлене. Ціна 2 карб.

Читанка. Перша книжка після граматки. **Т. Хторного (Т. Лубенця)**. Видання шосте, з малюнк. **Імдзевича, Шаковського, Пимоненка, Петровського, Шульги та інших**. Ц. 5 карб.

Читанка. Друга після граматки книжка до читання (**І. Казки II, Пісні. III. Думи. IV. Сем'я. V. Рід. VI. Громада. VII. Рідний Край. VIII. Наука**). **Т. Лубенця**. З 53 малюнками ціна 6 карб.

Українська граматика. Частина перша. Основи українського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти для вжитку в школі; з 30 малюнками. Професора **І. Огієнко**. Київ, 1918 р., вид. 2, 48 ст., ц. 2 карб.

Українська граматика. Частина друга. Основи українського правопису. Підручник для другого й третього року навчання в народніх школах та для підготовчого й першого класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти для вжитку в школі; з 29 малюнками. Професора **І. Огієнко**. Київ, 1918 р., вид. 2-е, 128 ст., ц. 4 карб. 60 к.

Історія України, від найдавніших до нових часів, з короткому огляді, з вступним словом про Всесвітню Історію, з ілюстраціями. Написав **Гр. Коваленко**. Видання п'яте, ціна 5 карб. 50 коп.

Українська культура. Коротка історія культурного життя Українського народу. Курс, читаний в Українськ. Народнім Університеті. З 126 малюнк. і портретами українських культурних діячів. Професора **І. Огієнко**. К. 1918 р. 272 ст. Ц. 5 карб., на велетенській папері, ц. 7 карб.

Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення нашої мови. Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкраще вивчити української мови. Професора **І. Огієнко**. 3 р. Ц. 1 карб. 50 к.

Граматика Павловського 1818 року, з передмовою Профес. **Огієнко**, ц. 2 карб.

Курсь українського языка. Посібник для студентів, учителів і тих старш. клас. серед. уч. зав. Проф. **І. Огієнко**. Пад. 2-е доповн. ое. Ц. 7 р.

Небо і земля. Оповідання про небо та землю і про світові фізичні сили. **Григорович**, під редакцією **Гр. Коваленка**. Ц. 5 карб.

Анатомія і фізіологія. Короткий курс для середніх і вищих чаткових шкіл, **Гр. Коваленка**. Ц. 7 карб.

Молитовник мовою українською і церковно-слов'янською. Переклад і пояснення склав **Архієпископ Олексій**, Доктор церковної історії. Ц. 1 карб.

Вчимося рідної мови. Нариси про мову українську. Професора **Огієнко**, вид. 2-ге. Ц. 1 карб. 30 к.

Рідна мова в Українській школі. Профес. **І. Огієнко**, вид. 2-ге. Ц. 1 карб.

Шевченко Т. Кобзарь (повний) ц. 8 карб. На кращ. пап. 10 карб. -- Катреина ц. 30 к. Назар Стодоля. ц. 60 к.

Левицький Ів. Баба Параска та баба Палажка, оповід., вид. 8-е, ц. 1 карб. **Кайдашева сім'я**, повість, вид. 3-е, ц. 2 карб. **Нявичина**. Оповід., ц. 30 к. **Прийтелі**. Оповідання, ц. 40 к.

Дмитренко. Кум мірошник або сатана у бочці, водев. на 1 д. ц. 50 к. **Велісовський**. Бувальщина, водев. на 1 д. ц. 50 к.

Три Українські пісні для народніх хорів: **І. Ще не мерла Україна. II. Зновіт. III. Наша дума, наша пісня.** Музика **П. Демущького**. ц. 40 к.

Портрет Т. Г. Шевченка (у шапці). Фотогравюра 28x38. Ц. 1 карб. На гарному естампному папері ц. 2 карб.

Ціна 4 карб. 60 к.

РА 4308

проф. І. Огієнко

„Рідне писання.“